

Türk Dilinin Problemleri, Perspektifleri ve Yapılacak Çalışmalar

Mehman Musaoğlu*

Özet: Makalede, Türk dilinin temel problemleri, perspektifleri ve bunların üzerine yapılacak çalışmalar gösterilmiştir. Türkçenin haritası ve sosyolengüistik sınıflandırması belirtilmiştir. İşlevsel dil bilgisi, Anadil, Ana dili, Türklük tanımlamaları ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Türk lehçelerinin durumu problemlerine ve ortak Türkçe perspektifine açıklık getirilmiştir. Türkçe bedii metinlerde, sözlü anlatımın ve yazarın kavramlar dünyasına yönelik olarak kullanılan özel metin kurucu işaretler belirlenmiştir. Kitab-ı Dede Korkut, Manas destanlarından ve atasözlerinden getirilen örnekler, kavramsal, semiyotik ve lengüistik irdelenmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, problem, perspektif, metin, filoloji, yöntem, kavram, lengüistik, semiyotik, işaret

Problems and Perspectives of Turkish language and Forthcoming Studies

Abstract: In this article, the problems and perspectives of Turkish language are specified and the forthcoming studies are shown. The map and sociolinguistic classification of Turkish language are given. The problems of functional grammar, primitive language, native language, definitions of being Turk, the situations of the Turkic dialects which face extinction and the perspective of common Turkish are clarified. Constituent text signs used by folkloric verbalism and author to describe world of concepts and are determined in Turkic esthetic texts. Examples from the epics “Book of Dede Korkut”, “Manas”, and proverbs are examined conceptually, semiotically and linguistically.

Keywords: Turkish, problems, perspectives, text, philology, methods, concepts, linguistics, semiotics, sign

*Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi. mehman.musaoglu@gmail.com. Yeni Türkiye, Türkçe Özel Sayısı, Kasım-Aralık 2013, Yıl 9, Sayı 55, s. 539-558.

Giriş

Türk dili, Türkolojik çalışmaların içerisinde bilişsel bilimden hareketle de ele alınmaktadır. Ancak konuşulan Türkçelerin bilişsel ve bilgisayarlı dilbilimin bilinciyle yeterince incelenemediği, henüz söylenemez (Musayev 2012:9-53). Bunun için önce çağdaş lengüistik yöntemlerin Türkçeye göre somut varyantları geliştirilmeli ve uygun bir araştırma-uygulama tabanı oluşturulmalıdır. Türk diline ilişkin problemlerinin çözümlenmesi, onun kullanım ve aktarım perspektiflerinin art, eş, ön ve iç görünümünde (Musaoğlu 2013:741) bilişsel-lengüistik olarak değerlendirilmesi, bazı çalışmalardaki verilerin sonuçlandırılması, birçoğunun ise somut araştırma-inceleme tasarımlarının düzenlenmesiyle bağlantılıdır. Söz konusu dilin sonuçlandırılması gereken problemlerinden biri, çağdaş Türk yazı dilleri ve lehçelerinin sosyolengüistik sınıflandırılması, diğeriyse Türklük, Türk Dünyası ve Türk kültürü olgularının Türkçe, ana dil ve ana dilleri birleşenleri ekseninde tanımlanmasıdır. Bugün yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bazı Türk lehçelerinin durumu da Türk dilinin en önemli problemlerindedir. Dünyada Türk edebî dillerinden birinin veya Türkiye Türkçesinin gelecekte ortak bir iletişim dili olarak kullanılması ve Türkçeye dayalı Avrasya merkezli ikincil bir dil modellenmesinin düzenlenmesi, bugün Türkçenin öne çıkan önemli perspektiflerindedir. Söz konusu problem ve perspektiflere ilişkin Türk diline ait yapılacak somut çalışmaların bazıları ise aşağıdaki gibi sıralanabilir:

-Türkçenin fonem, morfem, ses birleşimleri, kelime grupları, tamlama, basit ve birleşik cümle modelleri, kelime, deyim ve metinlerden ibaret olan dil sistemi, yapıdan anlama ve anlamdan yapıya istikametlerinde tasvir olunmalıdır. Buna bağlı olarak da Türkçenin dil-kullanım mekanizminin görünüşsellik, kılımsallık, zamansallık, öznellik, nesnellik, nedensellik vb. fonksiyonel-semantic sahalara esasen işlevsel dilbilgisi kitabı yazılmalıdır.

-Türk yazı dilleri alfabeleri, dil-konuşma özellikleri ve ses değerleri temelinde Türkçe geliştirilmiş Uluslararası Fonetik Transkripsiyon düzenlenmelidir.

-Türkçenin aynılıklarının, farklılıklarının, varyantlarının ve yalancı eşdeğerlerinin tasvir olduğu işlevsel bir eşzamanlı karşılaştırmalı dilbilgisi, el kitabı olarak hazırlanmalıdır.

-Kaşgarlı Mahmut'tan beri Türk dil biliminde uygulanan geleneksel ve yeni metodolojik görüşler, dolayısıyla tasvirî, tarihî-karşılaştırmalı, yapısal, semantik, işlevsel vb. dilbilimsel yöntemler (Musayev 2012), çağdaş bilişsel//lengüistik gelişmelerin ışığında değerlendirilmeli ve bu bağlamda Türk dil biliminin Türkoloji'nin bir dalı olarak kapsamlı bir tarihi yazılmalıdır.

-Madde başı kelimeleri Türkiye Türkçesinde verilen, karşılıkları ve anlamlarıysa çeşitli Türk yazı dillerinde en azı 500.000 bin kelime ve deyimle açıklanan Büyük Türkçe Sözlük düzenlenmelidir.

-Türkçe metin; göstergebilimsel nitelikteki özel metin kurucu işaretlere ve metin dilbilimine esasen yeni lengüistik-filolojik yöntemlerle incelenmelidir. Bedii metnin özel metin kurucu işaretleriyle lengüistik-filolojik tahliline dair örnekler, makalenin 6. bölümünde yer almaktadır.

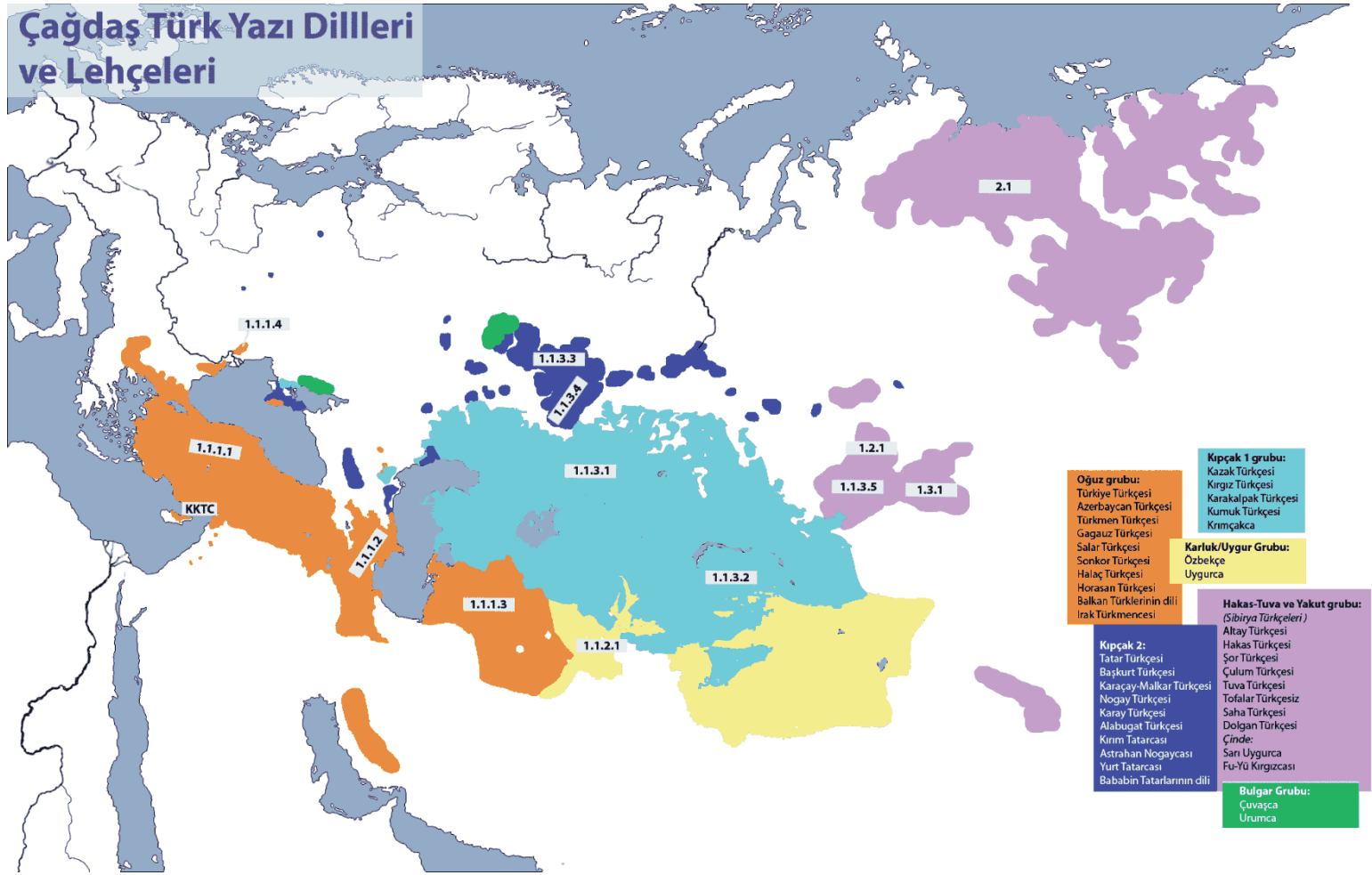
1. Çağdaş Türk Yazı Dilleri ve Lehçelerinin Haritası ve Sosyolengüistik Durumu

Türk dili, Türkoloji’de genellikle tarihî, coğrafi, morfoloji, leksik, fonetik prensiplerle Türk dilleri veya Türk lehçeleri olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalardaki coğrafi, tarihî prensipler ile morfolojik, leksikolojik ve fonetik ölçütler aşağı yukarı aynıdır (Musayev 2012: 31). Bu bakımdan Türk dilleri ve lehçelerinin resmî statüleriyle edebî dil, çok dillilik ortamlarında birincil, ikincil, üçüncül vb. dil düzeylerinde kullanımının yanı sıra, yerleşim ve demografik özellikleriyle sosyolengüistik olarak sınıflandırılması gerekmektedir.

Türkçe veya **Türk dili**, Ural-Altay dilleri içerisinde aşağıda tarafımızdan **Çuvaşça** ve **Sahaca’yla** beraber **Akraba Diller** veya **tarihî Lehçeler Grubu** olarak sınıflandırılmaktadır. Çünkü bazı Türk dilleri günümüzde konuşma dili veya lehçeler seviyesinde mevcuttur. Bunların bir kısmı ya yazı dili olma özelliğini kaybetmiş, bazılarının ise şimdiye kadar hiç böyle bir statüsü olmamıştır. Bu büyük dilin, etnik-coğrafi yerleşimi, yazılan ve konuşulan lehçeler olarak sosyolengüistik yayılımı ve içerdiği belli dil-konuşma farklılıklarına göre **En yakın akraba Türk yazı dilleri ve lehçeleri** olarak adlandırılması daha doğru olacaktır. Bunların, yazı ve konuşma dilleri olarak hem tarihî nitelikteki etnik içerik ve nüfuz sayımlarıyla Avrasya’daki hem de Avrupa, Asya, Afrika ve Avustralya’daki yerleşim nicelikli sosyolengüistik kullanım haritası ise aşağıdaki biçimde düzenlenmiştir.

Türkçenin Haritası

Çağdaş Türk Yazı Dilleri ve Lehçeleri

A. Tarihi Nitelikteki Etnik Yerleşim Yerleri ve Nüfus Sayılarıyla

1. En Yakın Akraba Türk Yazı Dilleri ve Lehçeleri

1.1. Oğuz-Karluk-Kıpçak Dil-Lehçe Sistemleri ve Konuşulan Çağdaş Türkçeler

1.1.1. Oğuz Grubu

1.1.1.1. Türkçe, Türk Dili veya Türkiye Türkçesi, Türkiye Cumhuriyetinin devlet dilidir. 75 milyonun üzerindeki nüfus, bu dili ana dili olarak kullanmaktadır. Türkiye’de ve dünyanın birçok ülkesinde yabancı dil olarak öğretilmekte, iki dilli ve çok dilli ortamlarda birincil, ikincil veya üçüncül dil düzeylerinde konuşulmaktadır. Konuşanlarının sayısına ve dil-kullanım yayılımına göre dünyadaki en büyük Türk resmî devlet ve yazı/ana dilidir.

1.1.1.2. Azerbaycan Türkçesi, Azerice veya Azerbaycan Dili: Azerbaycan’da, Gürcistan’da, Rusya Federasyonu’nda, İran’da vb. kullanılmaktadır. Bu dili yaklaşık 50 milyon insan konuşmaktadır. Ana dili, birincil, ikincil ve yabancı dil olarak konuşulmaktadır. Azerbaycan Türkçesi, konuşanlarının sayısına ve dil-kullanım yayılımına göre dünyada Türkiye Türkçesinden sonra yaygın olan ikinci büyük Türk resmî devlet ve yazı/ana dilidir.

1.1.1.3. Türkmen Türkçesi veya Türkmence; Türkmenistan’da, Özbekistan’da, Tacikistan’da, Kazakistan’da, Rusya Federasyonu’nda, İran’da ve Afganistan’da konuşulmaktadır. Yaklaşık 6 milyon kişi, Türkmenceyi resmî devlet ve yazı/ana dili olarak kullanmaktadır.

1.1.1.4. Gagavuz Türkçesi veya Gagavuzca, Moldov’ın Komrat, Çadır-Lung, Vulkanest, Kagaul, Ukrayna’nın Odesa bölgesinde, Kazakistan’da, Özbekistan’da

konuşulmaktadır. 1989 yılı sayımına göre 198 bin kişi Gagavuzca konuşmuştur. Bunların %87,5 Gagavuzca'yı ana dili olarak bilmıştır. Şimdi söz konusu rakam artık değişmiştir. Bugün geçmiş SSCB topraklarında 250 bin, Bulgaristan ve Yunanistan'da ise 20 bin kadar Gagavuz Türkü yaşamaktadır. Gagavuz Türkçesi, Romence ve Rusçayla beraber, Moldova'da yerleşen Gagavuz Yeri Özerk Cumhuriyeti'nin resmî yazı dillerinden biri olarak kullanılmaktadır.

1.1.1.5. Salar Türkçesi veya Salarca, Çin Cumhuriyetinin Sinhay bölgesinde konuşulmaktadır. 1973 yılı nüfus sayımına göre 40 bin kişi, 2000 yılında yapılan nüfus sayımına göre ise 104. 500 kişinin Salar Türkçesini ana dili düzeyinde konuşma dili olarak kullandığı bilinmektedir.

1.1.1.6. Balkan Türklerinin Dili: Balkan Türkleri, genellikle lehçe ve kısmen de yazı dilleri düzeylerindeki Türkiye, Gagavuz ve Kırım-Tatar Türkçelerinde konuşmaktadır. Konuya ilişkin herhangi bir sosyolengüistik inceleme, dolayısıyla, ana dili veya yabancı dil olarak kullanıcılarının sayısı, etnik içeriği vb. henüz yapılmamıştır.

1.1.1.7. Sonkor Türkçesi, konuşma düzeyinde ana dili olarak kullanılmaktadır. Toplam 35 bin kişi tarafından İran'ın Sonkor şehrinde ve Ferhat Han yerleşim birimlerinde konuşulmaktadır.

1.1.1.8. Halaç Türkçesi veya Halaçça, İran'da 20 bin kişi tarafından konuşulmakta ve ana dili olarak konuşma düzeyinde kullanılmaktadır. G. Dörfer'e, Talat Tekin'e ve Mehmet Ölmez'e göre Ana Türkçeden gelen müstakil bir Türk dilidir (Tyurkskie Yazıki 1997: 471; Tekin, Ölmez 2003: 168). Ancak Halaççayı diğer Oğuz Türkçelerinden farklı kılan özellikler de fazla değil (Tyurkskie Yazıki 1997: 471). Azerbaycan Türkçesiyle iç içe olması ise, onu bilimsel olarak Oğuz grubunda ele almaya yol açmaktadır.

1.1.1.9. Horasan Türkçesi, İran'da 400 bin kişi tarafından konuşulmakta, konuşma düzeyinde ana dili olarak kullanılmakta ve Azerbaycan ve Türkmen Türkçeleri arasında aralık bir dil düzeyi oluşturmaktadır.

1.1.1.10. Irak Türkçesi veya Türkmencesi, Irak'ın kuzeyinde ve kısmen de diğer bölgelerinde yazı ve konuşma dili olarak kullanılmaktadır. Türkmenlerin sayıları, yaklaşık 3 milyon kadardır.

1.1.2. Karluk/Uygur Grubu

1.1.2.1 Özbek Türkçesi veya Özbekçe, Özbekistan'ın dışında Tacikistan'da, Kazakistan'da, Kırgızistan'da, Türkmenistan'da ve diğer ülkelerde konuşulmaktadır. Özbekistan'ın resmî devlet dilidir. Ana dili ve yabancı dil olarak 28 milyonu aşkın insan tarafından kullanılmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinden sonra yaygın olan üçüncü büyük Türk resmî devlet ve yazı/ana dilidir.

1.1.2.2. Uygur Türkçesi veya Uygurca, Doğu ve Batı Türkistan'da; Çin'in Uygur Özerk Cumhuriyetinde, Kazakistan'da, Özbekistan'da, Kırgızistan'da, Türkmenistan'da ve diğer ülkelerde toplam 20 milyonu aşkın insan tarafından konuşulmaktadır. Çin'de devlet dili, diğer ülkelerde ise konuşma ve yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır. Türkiye, Azerbaycan, Özbek Türkçelerinden sonra Avrasya coğrafyasında yaygın olan dördüncü büyük Türk yazı/ana dilidir.

1.1.3. Kıpçak Grubu

1.1.3.1. Kazak Türkçesi veya Kazakça, Kazakistan'da, Özbekistan'ın, Kırgızistan'ın, Türkmenistan'ın, Tacikistan'ın, Rusya Federasyonu'nun bazı bölgelerinde,

Çin’de, Moğolistan’da ve Afganistan’da konuşulmaktadır. Kazakistan’ın devlet dilidir. Sovyetler Birliğinde 1989 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre Kazakların sayısı 8 milyon 136 bin olmuştur. Şimdiyse Kazak Türkçesi dünyada 15 milyon, Kazakistan’da ise 10 milyon insan tarafından konuşulmaktadır. Türkiye, Azerbaycan, Özbek, Uygur Türkçelerinden sonra Avrasya coğrafyasında yaygın olan beşinci büyük Türk resmî devlet ve yazı/ana dilidir.

1.1.3.2. Kırgız Türkçesi veya Kırgızca; Kırgızistan’da, Özbekistan’da, Tacikistan’da konuşulmaktadır ve sayıları Sovyetler Birliğinde 1989 yılı nüfus sayımına göre 2 milyon 529 bin olmuştur. Kırgızistan’ın devlet dilidir. 22 yıl içerisinde söz konusu rakam çok değişmiştir. Şimdi Kırgız Türkçesinde 5 milyon insan konuşmaktadır.

1.1.3.3. Tatar Türkçesi veya Tatarca, Rusya Federasyonu’nda yer alan Tataristan Özerk Cumhuriyetinin ikinci resmî devlet dilidir. Tatarlar, en çok Rusya Federasyonu’nda yaşamaktadır (%79,3): Tatarların %26’sı Tataristan Özerk Cumhuriyetinde oturmaktadır. 1989 yılı nüfus sayımına göre 6 milyon 649 bin Tatar nüfusunun 5 milyon 523 bini Tatar Türkçesini ana dili olarak kabullenmiştir. Şimdi ise dünyada yaklaşık 5. 3 milyon kişi, Tatar Türkçesinde konuşmaktadır. Türkiye, Azerbaycan, Özbek, Uygur ve Kazak Türkçelerinden sonra Avrasya coğrafyasında yaygın olan altıncı büyük Türk yazı/ana dilidir.

1.1.3.4. Başkurt Türkçesi veya Başkurtça, Rusya Federasyonu’nda yer alan Başkurtistan Özerk Cumhuriyetinde konuşulmaktadır. Başkurtistan’ın ikinci resmî devlet dilidir. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre Başkurtların sayı, 1 milyon 449 bin olmuştur. Bunların 1 milyon 75 bini Başkurt Türkçesinde konuşmuştur. 22 yıl içerisinde söz konusu rakam muhtemelen değişmiştir.

1.1.3.5. Altay Türkçesi veya Altayca: Eski adı Oyrotça’dır. Altay Türkçesi, Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Altay Özerk Cumhuriyetinde kullanılmaktadır. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre Altay Türkçesini 60 bin kişi konuşmuştur. 22 yıl içerisinde söz konusu rakam değişmiştir. 2002. yılı bilgilerine göre Altay Türkçesinde 75 bin kişi konuşmuştur. Konuşma ve yazı dili olarak kullanılmaktadır.

1.1.3.6. Karakalpak Türkçesi veya Karakalpakça, Özbekistan’ın Karakalpak Özerk Cumhuriyeti’nde konuşma ve yazı dili olarak kullanılmaktadır. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre eski SSCB içerisinde bu dili konuşanların sayısı 424 bin kişi olmuştur. 22 yıl içerisinde söz konusu rakam muhtemelen değişmiştir.

1.1.3.7. Karaçay-Malkar Türkçesi veya Karaçay-Malkarca, iki yakın akraba Türk etnik grubu tarafından konuşulmaktadır: Karaçaylar ve Malkarlar. Karaçaylar, Rusya Federasyonu Karaçay-Çerkessk, Malkarlar ise Kabardin-Malkar Özerk Cumhuriyetinde yaşamaktadır. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre Karaçay-Malkar Türkçesini konuşanların sayı 231 bin olmuştur. 22 yıl içerisinde söz konusu rakam muhtemelen değişmiştir. Konuşma ve yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır.

1.1.3.8. Nogay Türkçesi veya Nogayca, konuşma dili düzeyinde, kısmen de yazı dili olarak Rusya Federasyonu’nu Stavropol, Astrahan ve Krasnodar bölgelerinde ve Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde kullanılmaktadır. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre sayıları 75 bin olmuştur. 22 yıl içerisinde söz konusu rakam muhtemelen değişmiştir.

1.1.3.9. Kumuk Türkçesi veya Kumukça, Rusya Federasyonu Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde konuşulmaktadır. Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetya Özerk Cumhuriyetlerinde de kullanılmaktadır. 1989 yılı genel nüfus sayımına göre Kumukların sayı

282 bin olmuştur. Bunların %97,4'ü, Kumuk Türkçesini ana dili olarak kabullenmiştir. 22 yıl içerisinde söz konusu rakam muhtemelen değişmiştir. Kumukça, Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde kullanılan 6 yazı dilinden biridir. Bolşevik devriminden önce Kumukça söz konusu bölgelerde ortak iletişim dili özelliği taşımıştır. Sonralar bu görevi Rusça üstlenmiştir.

1.1.3.10. Kırım Tatar Türkçesi veya Kırım Tatarcası: Ukrayna Cumhuriyetinde ve Özbekistan'da konuşulmaktadır. 1989 yılı nüfus sayımına göre eski SSCB'de 272 bin Kırım Tatarı yaşamıştır. 22 yıl içerisinde söz konusu rakam muhtemelen değişmiştir. Bu Tatarların 252 bini o zamanki sayım verilerine göre Kırım Tatar Türkçesini ana dili olarak benimsemişlerdir. Günümüzde Kırım Tatarlarının büyük bir kısmı, Özbekistan'dan ve eski Sovyetler Birliğinin diğer bölgelerinden tarihî vatanları olan Kırım'a göç etmiştir.

1.1.3.11. Kırımçak Türkçesi veya Kırımçakça: Kırım'da yaşayan bir grup Yahudi dinine mensup Türkün dilidir. 1989 yılı sayımına göre SSCB'de 1448 Kırımçak yaşamaktadır. Onların %34,9'u bu dili ana dili olarak benimsemiştir. Sadece yaşlı kuşak bu dilde konuşabilmektedir. Kırımçaklar, Rus dilini kullanmaktadır. Şimdi genç kuşak dillerini öğrenmek istemektedir. 1989 yılında ana dillerini öğrenmek için hafta sonu okulları açmışlardır.

1.1.3.12. Karay Türkçesi veya Karayca: Konuşma dili olarak kullanılmaktadır. Yahudi dininden olan Karay Türkleri Letonya, Ukrayna ve Polonya'nın bazı şehirlerinde yaşamaktadır. Yazı dili yok, ama yazısı var. Önceleri İbrani, sonraları ise Kiril alfabelerini kullanmışlardır. 1989 yılı genel sayımına göre eski SSCB'de 2600 Karay yaşamıştır. Onların %21'i Karaycayı kullanmıştır.

1.1.3.13. Alabugat Tatarcası/Nogaycası: Rusya Federasyonu Kalmuklar Özerk Cumhuriyeti Ulan-Holl bölgesinde konuşulmaktadır. Alabugat Tatarları veya Nogaylarının dilidir. Yazı dili veya kendi yazısı yoktur. Toplam 422 kişi, söz konusu dili konuşmaktadır.

1.1.3.14. Astrahan Nogaycası-Karakaşçası, Rusya Federasyonu Krasnoyarsk bölgesi Harablinsk İli Astrahan Kazasında konuşulmaktadır. Karakaşların sayısı, 1973 yılında 5 bin kişiden ibaret olmuştur. Yazı dili veya yazısı yoktur.

1.1.3.15. Yurt Tatarcası veya Astrahan Nogaycası, Rusya Federasyonu Astrahan şehri civarlarında konuşulmaktadır. 1850 yılında Yurt Tatarlarının veya Nogaylarının sayı, 8.700 kişiden ibaret olmuştur. Şimdi köylerde 22 bin kişi gibi küçük bir topluluğun yaşadığı bildirilmektedir. Yazı dili veya kendi yazısı yoktur.

1.1.3.16. Barabin Tatarlarının Dili, Tatarcanın bir diyalektidir. Rusya Federasyonu Novosibirsk bölgesinde 8 bin kişi tarafından konuşulmaktadır.

1.2. Kırgız ve Yenisey veya Hakas Grubu

1.2.1. Hakas Türkçesi veya Hakasça, Rusya Federasyonu'na bağlı Hakas Özerk Bölgesinde, Yenisey, Abakan ve Çulım ırmaklarının orta mecrasında yaşayan halklarca konuşulmaktadır. Hakasça konuşanların toplam sayısı 1989 yılı genel sayımına göre 81.428 kişi olmuştur. Şimdiyse bu sayı, 78, 5000 rakamına ulaşmıştır. Bunlardan 60. 168 kişi bugün Hakas Türkçesinde konuşmaktadır. Hakas Türkçesi konuşma, kısmen de yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır.

1.2.2. Şor Türkçesi veya Şorca, Sibirya'nın Altay bölgesinde konuşulmaktadır. 1989 yılı genel sayımına göre söz konusu Türkçeyi 9 bin 400 kişi ana dili olarak bilmiştir. Bugün söz konusu rakam, 9. 8000 olmuştur. Yazısı vardır.

1.2.3. Çulım Türkçesi, Sibirya'nın Çulım bölgesinde, Ob nehrinin kıyısında konuşma dili olarak kullanılmaktadır.

1.2.4. Sarı Uygurca, Çin'in Gansu eyaletinde konuşma dili düzeyinde kullanılmaktadır. Sarı Uygurların toplam sayıları, 1990 sayımına göre 12.297'dir.

1.2.5. Fu-yü Kırgızcası, Çin'in Mançurya bölgesinde konuşma dili düzeyinde kullanılmaktadır. Çeşitli kaynaklara göre Fu-yü Kırgızlarının sayısı bin kişiden ibarettir.

1.3. Tuva Grubu

1.3.1 Tuva Türkçesi veya Tuvaca, Rusya Federasyonu Tuva Özerk Cumhuriyetinde konuşma ve yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde 200 bin 929 kişinin Tuva Türkçesinde konuştuğu bildirilmiştir. Şimdiye sadece Tuva Özerk Cumhuriyetinde söz konusu dilde 250.000 bin kişi konuşmaktadır. Bunun yanı sıra, Moğolistan'da 27.000, Çin'in Sincan Uygur Özerk Cumhuriyetinde ise 2.400 kişinin Tuva Türkçesini bir ana dili olarak kullandığı ansiklopedilerde gösterilmektedir.

1.3.2. Tofalar veya Karagas Türkçesi, Rusya Federasyonu İrkutsk bölgesinde konuşulmaktadır. Söz konusu Türkçeyi konuşanların sayının 731 kişiden ibaret olduğu ve bunların 314'ünün, Karagas Türkçesini kendi ana dili olarak kabul ettiği Sovyetler Birliği dönemindeki kaynaklarda ifade olunmuştur. 1989 yılından beri Karagas Türkçesinin kendi yazısı oluşturulmuştur ve ilkokullarda ders olarak verilmektedir.

2. Yakut Dili Grubu

2.1. Yakut/Saha Türkçesi veya Yakutça/Sahaca konuşanların sayı, 1989 yılı genel sayımına göre 382 bin kişiden ibaret olmuştur. Şimdiye söz konusu rakamın 456.2888'e ulaştığı ansiklopedilerde gösterilmektedir. Saha Türkçesi, Rusya Federasyonu'na bağlı Saha Özerk Cumhuriyetinde konuşma ve yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır. En çok Tuva Türkçesine yakındır. Ancak, Yakutça ile Tuvaca arasındaki anlaşılabilirlik oranı yüzde sıfırdır (Tekin, Ölmez 2003, s.68). Bundan dolayı, farklı bir akraba Türk dili olarak belirlenmektedir.

2.2. Dolgan Türkçesi veya Dolganca: Rusya Federasyonu Krasnoyarsk bölgesinde ve Saha Özerk Cumhuriyetinde konuşma dili düzeyinde, toplam 7 bin kişi tarafından kullanıldığı Sovyetler Birliği döneminde yayımlanmış olan kaynaklarda gösterilmiştir. Bugün ise söz konusu dilde yaklaşık 5.000 bin kişinin konuştuğu ansiklopedilerde gösterilmektedir.

3. Bulgar Grubu

3.1. Çuvaş Türkçesi veya Çuvaşça, Rusya Federasyonu'na bağlı Çuvaş Özerk Cumhuriyeti'nde konuşma ve yazı dili düzeylerinde kullanılmaktadır. Eski SSCB'de Çuvaşça konuşanların toplam sayı, 1989 yılı genel sayımına göre 1 milyon 839 bin 228 kişiden ibaret olmuştur. Bugün ise söz konusu rakam, ansiklopedilerde 2 milyon olarak gösterilmektedir.

4.Urum/Rum Türkçesi veya Urumca: Ukrayna'nın güneyinde, Azak denizi kıyılarında milliyetçe Yunan Hıristiyan dinine mensup Türk dilli toplumca ana dili olarak konuşulmaktadır. Bu Türkçe, Oğuz ve Kıpçak unsurlarından oluşmakta (Sravnitelno-istoričeskaya grammatika...,2002, s.5) ve bu yüzden ayrıca ele alınmaktadır (Tyurkskie Yazıkı; 1997: 160-523).

B. Göçmen Nitelikteki Türk Yazı Dilleri ve Lehçeleri

Bunlar, genellikle Batı Avrupa'da, Güney Afrika'da, Güney Amerika'da ve Avustralya'da ya evde ana dili ya iki dilli ve çok dilli dil ortamlarında ikincil ve üçüncül dil olarak kullanılmaktadır. Söz konusu sosyolengüistik koşullarda şimdiye kadar en çok Türkiye, Azerbaycan, Tatar ve Uygur Türkçelerinin kullanıldığı söylenebilir. Bunun yanı sıra,

diğer Türk yazı dilleri ve lehçelerinin de özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra göçmen nitelikteki kullanım-yayımlarının giderek genişlendi gözlemlenmektedir. Şöyle ki; yukarıda belirtilen listeye aşağıdaki Türk yazı dilleri ve lehçelerini de eklemek mümkündür: Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Irak Türkmençesi vb. (Musaoğlu//Musayev 2010: 35-41; 2012: 35-45).

2. Anadil, Ana Dili, Türk Dili ve Türklük Tanımlamaları Üzerine

Bazen *anadil* ve *ana dili* kavramalarının ifadeleri, birbiriyle karıştırılır. Rusça. *prayahzik*, Alm. *ursprache*, Fr. *langue mere*, İng. *primitive language* gibi terimlerle ifade olunan *Anadil* kavramı, çeşitli diller ve lehçelerin temelini oluşturan, onları üreten, karşılaştırmalı-tarihî yöntemle canlandırılan ulu dil olarak algılanmaktadır. *Ana dili* veya Alm. *muttersprache*, Fr. *langue maternelle*, İng. *native language, mother tongue*, Rusça. *rodnoy yazık* vb. kelimelerle ifade olunan anlayış ise, kişinin anasından öğrendiği dil ve büyük milletlerin yanı sıra, küçük halkların, azınlıkların konuştuğu ve kullandığı diller anlamına da gelmektedir (Berge 1989: 20; ЛЭС 1990: 391; Korkmaz 2003: 17-18; Стариченок 2008: 463; Dilçilik Ensiklopediyası 2008: 124). Ana dili, yazısı ve hiç yazı dili olmayan lehçeler veya birkaç yüz kişinin konuştuğu diller de olabilir (Musaoğlu 2010: 34). Yer kürede kullanılan birçok büyük veya küçük ana dilinin Miladi öncesi ve sonrası mevcut olmuş bir anadili vardır. Söz gelimi, Latince bir anadildir. Söz konusu dilin temelinde XV-XVI. yüzyıllardan beri dünyada çok yaygın kullanılan birçok yazı dili biçimlenmiştir. Latin temelli Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce ve Romence aynı zamanda birer ana dilleridir. Türkçe de, İlk/Ön ve Eski Türk döneminden beri tarihî lehçeler biçimlerinde genel Türk dili olma niteliğini muhafaza eden ve yaşayan bir *anadil*, çağdaş Avrasya Türkçeleri olarak kullanımlarıyla ise *çeşitli ana dilleridir*. Birincisi teklikte, ikincisi çoklukta ifade olursa da mahiyet itibarıyla aynı bir kavramayı bildirmektedir. Bu bakımdan bugün Türkiye Türkçesinde çok yaygın bir biçimde kullanılan *anadilde eğitim* ifadesi, aslında *ana dillerinde eğitim ve öğretim* olarak algılanmalı ve uygun şekilleriyle de kullanılmalıdır.

Türklük olgusu, Avrasya coğrafyasında Anadolu-Rumeli, Azerbaycan, Türkmen, Kazak, Kırgız, Özbek, Karakalpak, Uygur, Tatar, Başkurt, Çuvaş, Saha, Tuva, Karay, Gagavuz, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogay, Altay, Salar, Hakas millî-kültürel kimlikleriyle genel bir Türk dili ve uygarlığı ekseninde incelenmektedir. Türk uygarlığı kavramının içeriğini hem geleneksel, hem de yeni dinler ve inançlar, yaşam tarzları, davranış biçimleri, edebiyat ve güzel sanat türleri vb. oluşturmaktadır. Bunlar, çeşitli edebî dillerden ve lehçelerden oluşan Türkçeyle algılanmaktadır. Türklerin Avrasya'da ve dünyanın diğer bölgelerindeki göçebe nitelikteki nüfus yerleşimleri, bağımsız ve otonom Cumhuriyetleri, millî-kültürel oluşumları '*Türklük olgusu*' bilincinin coğrafi, demografik, millî, siyasî ve ekonomik göstergeleri olarak da nitelendirilmektedir.

3. Yok Olma Tehlikesiyle Karşı Karşıya Kalan Türkçeler ve Onların Korunması

Türkçe veya İng. *Turkic*, Rus. *Тюркский язык*, *Çağatayca* ve *Osmanlıca: Türkî*; yazı dilleri ve lehçeleriyle geniş bir coğrafyada, 200 milyondan fazla kişinin ana dili olarak kullanılmaktadır. Bugün Türkçenin Avrasya coğrafyasının çeşitli bölgelerde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan ana dilleri şunlardır: Gagavuz, Salar, Sonkor, Halaç, Horasan,

Altay, Nogay, Kırım, Kırımçak, Karay, Hakas, Şor, Çulum, Sarı Uygur, Tofalar, Dolgan, Urum Türkçeleri; Alabukat Tatarcası ve Yurt Tatarcası, Fu-yü Kırgızcası, Balkan Türklerinin ve Barabin Tatarlarının dilleri. XIX yüzyıldan beri Türk dilbiliminde fonetik, fonolojik, dilbilgisel, leksikolojik, sözlüksel ve deyim bilimsel özellikleriyle tasvir olunmuş ve tarihi-karşılaştırmalı, son dönemlerde ise karşılaştırmalı-tipolojik yöntemler ile incelenmektedir.

Bugün dünyada yok olma tehlikesiyle karşı-karşıya kalan birçok ana dilinin muhafaza oluna bilmesi için çeşitli önlemlerin alınması, devletlerin uygun resmî kurum ve kuruluşları tarafından düşünülmekte ve uygun çalışmalar yapılmaktadır. Söz konusu dillerin eğitim ve öğretiminin yanı sıra, kullanımının da toplumsal alanlarda sağlanması, resmî devlet seviyelerince gerçekleştirilen önlemlerdendir. Düşüncemize göre dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan; Sanskrit, Latin ve Türkçe gibi belli başlı anadil veya canlandırılması yapılabilir somut lengüistik temeli olmayan ve bugün artık yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan ana dillerinin muhafaza olunmasında yukarıda belirtilen önlemler yetersizdir. Bunun için geniş ölçekli uygulamalı dil faaliyetleri gerçekleştirilmelidir.

Güney ve Orta Amerika'da, Afrika'da ve Asya kıtasının birçok bölgesinde İngilizce, İspanyolca ve Fransızca dışındaki halen ortak dil düzeyinde kullanılan birçok büyük dilin de söz konusu fonksiyonel işlevinin sağlanması, onların eğitim ve öğretiminin genişletilmesi, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan dillerin ölümünün gerçekleşmesini engelleyebilecek önlemlerden olabilir. Çünkü eş görünümlü çok dillilik ortamı, dilleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalanların sadece bir değil, iki veya üç ortak dili kullanmasını ve bu bağlamda ana dillerini de muhafaza etmesini şartlandırır. İngilizce, İspanyolca, Fransızca ve Rusça gibi dillerin yanı sıra, diğer büyük, orta ve hatta küçük dillerin eğitimi ve öğretimine ilişkin olarak yer küresinin çeşitli bölgelerinde dil okullarının açılması da dünyadaki zengin *dil mozaığının* korunup sağlanmasında yararlı olacaktır. Türkçe, bugün dünyanın ve Avrasya coğrafyasının çeşitli bölgelerinde hem ana dili ve resmî devlet dili, hem de çeşitli toplumlarca edebî dil, birincil, ikincil ve üçüncü dil olarak kullanılmaktadır. Dünyanın çeşitli bölgelerine Türkçe eğitim-öğretim veren okulların, TÖMER (Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi; Türkçe Öğretimi, Araştırma ve Uygulama Merkezi) ve Yunus Emre Enstitüsü okul sisteminin faaliyeti dikkatleri çekmektedir. Bunlar, yukarıda belirtilen engelleyici görevi üstelenebilecek etkenler olarak değerlendirilmektedir.

4. Türkçeye Dayalı Avrasya Merkezli İkincil Dil modellenmesi ve Ortak Türkçe

Dünyada çeşitli dillerin eğitimi, öğretimi, incelenmesi ve küresel dil siyasetinin kurulması, şimdiye kadar Fransızca devlet ve İngilizce iletişim dili geleneğine dayanmaktadır. Avrupa merkezli çağdaş dil-kullanım modellenmesi, her iki geleneği bütünleştirmektedir. Bu modellenme, dil hafızası ve yetisi bankasında önceden hazır bulunan kelime biçimlerinin seçilerek kullanılmasıyla gerçekleşen iletişime göre kurulmaktadır. Türkçedeysse kelime şekli, yukarıda belirtilen kullanım biçimlenmesinden farklı olarak çeşitli sözcük kökü-gövdesi ve eklerinin ifade ettiği işlev ve anlam alanlarının ardı ardına dizgisiyle gerçekleşmektedir. Söz gelimi, Rusçada 'v ego tvorçestve'nin, İngilizcede 'in his vvorks' olarak sözcüklerin söz dizimi sırasına göre bildirdiği anlam, Türkçede tek bir 'yaratıcılığındaki' kelimesinin 'yarat' sözcük kök-gövdesi ve -ıcı, -lık, -ın, daki ekleriyle biçimlenen morfolojik dizgisiyle ifade edilmektedir. Bu bakımdan Rus dilcisi Aleksandr Reformatskiy Türkçeyi bir trene benzetmiştir. Önce söz kökü, sonraysa eklerin sıralandığı bütünleşik bir diziyel! Türkçede

kökler ve ekler; düz, yan ve gramatikal anlamların yer aldığı ardı ardına bölünmeyen bir dizgiyle dizilmektedir. Söz konusu dizim, somut bir iletişim ihtiyacına bağlı olarak dil faaliyetinde gerçekleşmektedir. Böylece bükünlü dillerde kelime hazinesine ve söz sırasına göre iletişim öncesi durum düzeyinde belirlenen kelime biçimlenmesi, Türkçede iletişim anı ve dil içi faaliyet olgusu olarak nitelendirilmektedir. Böyle bir kelime biçimlenmesiye, dünyanın dil haritasını oluşturan üst ve alt kavramların algılanmasını yapım, biçim ve çekim eklerinin mantıksal sıralanmasıyla mümkün kılabildiğinden Avrasya merkezli ikincil dil modellenmesinin anlamsal, yapısal ve işlevsel olarak kurgulanmasında bilişsel algılanma temelini oluşturulmasını ve özgün bir bilişimsel yazılım örneğinin düzenlenmesini sağlayacaktır. Böylece şimdiye kadar mantıksal bir dil olarak nitelendirilen Türkçenin potansiyel olanakları nihayet gerçekleştirilmiş olacak ve onun ses uyumuna, eklemeli yapısına ve sözdizimine dayalı yeni bir dil modellenmesi, bilişsel algılanma temelinde kurulabilecektir. Böyle bir modelin oluşturulabilmesi için madde başı kelimeleri Türkiye Türkçesinde verilen, karşılıkları ve anlamlarıysa çeşitli Türk yazı dillerinde en azı 500.000 bin kelime ve deyimle açıklanan ve eşzamanlı olarak düzenlenen Büyük Türkçe Aktarmalı-Açıklamalı Sözlük hazırlanmalıdır. Bu, Mahmut Kaşgarlı'nın Divanü Divânu Lûgati-t-Türk Sözlüğü gibi bir eserin günümüz koşullarında Türkçe olarak yazılması anlamına gelir (Musaoğlu 2009: 18-19). Böyle bir dil modellenmesinin oluşturulması, küreselleşen dünyada ortak Türkçenin gelişimini hızlandıracaktır. İşte nedir ortak Türkçe? Kelimenin dar anlamında Türk yazı dilleri ve lehçelerini iletişim sağlamak ve düşüncelerini ifade etmek amacıyla kullanan Türklerin birbirini anlaya bileceği bir dil demektir. Aynen Arapların kullandığı “fasih” Arapça, dolayısıyla, Kuran-ı Kerimin dili veya Arap edebî dili, Çinlilerin konuştuğu Çin edebî dili, Slav kökenli halkların belli bir ölçüde birbirini daha iyi anlayabildiği Rusça gibi. Kelimenin daha geniş anlamındaysa ortak Türkçenin uygulanması, gelişmiş Türk edebî dillerinden birinin uluslar arası ortak iletişim vasıtası veya *lingua franca* olarak gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Yer kürede İngilizce, Rusça, İspanyolca, Çince ve Fransızcanın kullanıldığı gibi. Bugün Türkçe, dünyada en çok kullanılan yedi dilin arasında yer almaktadır. Nitekim son iki bin yılda Türkçe, yukarıda belirtilen ortak dil modeli özelliklerine Milattan önce V-VI. yüzyıllara kadar ve sonra VI-VII yüzyıllardan XIII-XIV yüzyıllara kadar eski ve en eski Türk dili olarak sahip olmuştur. Türk yazı dilleri ve lehçeleri, bugün bir dünya Türkçesi ola bilme olanağını yukarıda belirtilen sosyolengüistik kullanım yaygınlığı ve Avrasya coğrafyasında çeşitli diller arasındaki karşılıklı dil-iletişim ilişkileriyle kazanabilir (Musayev 2012: 27-28).

5. Türkçenin İşlevsel Dilbilgisi

Önce işlevsel dilbilgisi kavramının ve onun lengüistik araştırma hedefinin ne demek olduğunu anlayalım. Bu kavram, somut bir gramatikal alan veya türü yerinde dilin *metin, cümle, cümle birleşimleri ve çeşitli morfolojik, sentaktik, leksik yapılanmalar* gibi fonksiyonlarının kullanım mekanizmini ifade etmektedir. İşlevsel dilbilgisinde, çeşitli dil düzeylerinden oluşan lengüistik sistem, yapı kurucu birleşenlerinin semantik görevlerinin etkileşimsel birliği temelinde tasvir olunmaktadır. Bilindiği gibi, dil materyallerinin tasvir olunmasında gramatikal düzenlemenin temel doğrultusunu oluşturan prensiplerden biri, başlangıçta şekilden veya somut dil vasıtasından işleve ve anlama yönelme istikameti olmuştur. Bu yöntem, işlevden şekle, dolayısıyla, somut bir dil vasıtasına yönelmeyi kabul eden doğrultuya uygun hale getirilerek de kullanılmıştır. Dilin kullanım sisteminin eşzamanlı

tasvirinde, her iki yöntemin karşılıklı olarak uygulanmasıysa, dilbilimin sonraki dönemlerinde yerine getirilmiştir (Bondarko 1984; 1987; LES 1990). İşlevden anlama ve somut dil-konuşma vasıtalarına doğru uygulanan yöntemler, dil biliminde son zamanlar daha öncül rol oynamaktadır. Gramer anlayışını ifade eden sözcük ise, Yunanca *Grammatike* ‘gramma’ kelimesinden düzeltilmiştir. Sözlüksel manası, ‘harf, yazmak’ demektir. XVIII. yüzyıldan beri çeşitli dillerin geleneksel ve yeni lengüistik-filolojik yöntemlerle birçok artzamanlı-tarihî, eşzamanlı-tasvirî, akademik, normatif ve nihayet işlevsel dilbilgisi kitabı yazılmıştır. Söz konusu anlayış, kavramsal olarak bir üst başlık içeriğini de ihtiva etmektedir. Bu kavramı oluşturan alt düzeyler ise dilbilimde *morfoloji*, *sentaks*, *kelime yapımı*, *metin sentaksı* vb. olarak bilinmektedir. İşlevsel dilbilgisini seleflerinden farklı kılan, dilbilimsel alan ilişkilerinin genel kullanılış sistemini tasvir etmekten ibarettir. Söz konusu sistemin kullanılmasında ortaya çıkan leksik, gramatikal ve diğer dil-konuşma birimleri veya iletişimsel bütünlüklerin anlam ve mana fonksiyonlarının gösterilmesi ise, işlevsel dilbilgisinin özel kullanılış yapısının belirlenmesi anlamına gelmektedir. Türkçenin işlevsel dilbilgisi, ünlülerin ve ünsüzlerin uyumuna; yapım, çekim, biçim eklerinin sondan sıralanmalı dizimine, kelime yapımı temellerine ve metin dilbilimsel, deyim bilimsel, sentaktik, morfolojik, vb. dil-konuşma düzeylerinin iletişim//kullanım mekanizmine esasen düzenlenmelidir (Musaoğlu 2003).

6. Türkçe Metnin Kavramsal, Göstergibilimsel ve Lengüistik-Filolojik İncelenmesi

Tarihî ve çağdaş bedii metinlerin sosyal bilimler alanında yeni filolojik yöntemlerle incelenmesi, XX. yüzyılın son çeyreğinden beri ivme kazanmıştır (Поляков 1986; Штайн 1993; Musayev 2012: 250-252). Nesirle ve şiirle ifade edilen Türkçe bedii metin örnekleri de aşağıda özel metin kurucu işaretleriyle ele alınmış ve yeni filolojik-lengüistik yöntemlerle incelenmiştir.

6.1. Bedii Metnin Kavramsal, Edebî, Lengüistik Özellikleri

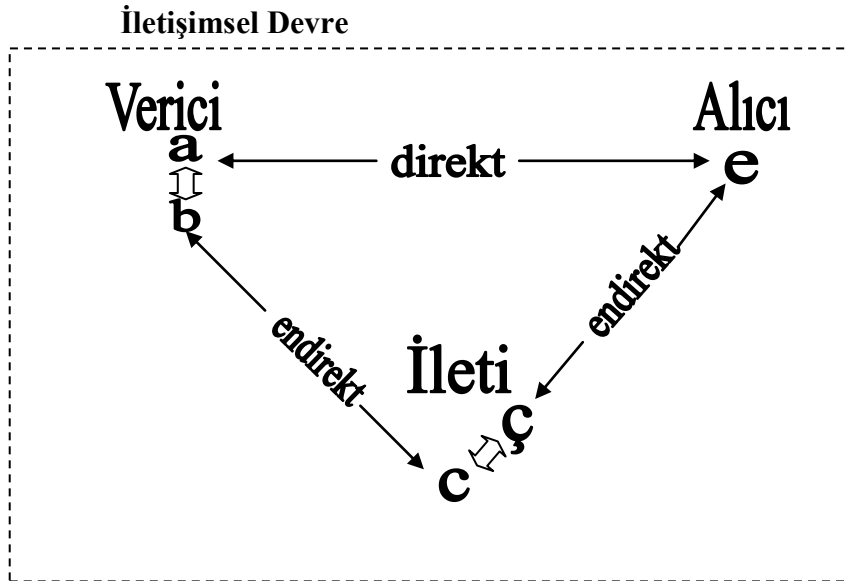
İşaretli dil birimleri, zaman//mekân, neden//sonuç, nitelik//nicelik, şart//mukayese vb. anlamsal ve işlevsel nitelikteki metinler arası bağlamda dizisel ve dizimsel birleşenler olarak ifade olunmaktadır. Metin, söz konusu birleşenlerin ardışık birleşmesiyle sözlü veya yazılı olarak gerçekleşmektedir. Bütünlük, ardışıklık ve bağdaşıklık, metnin şimdiye kadar geniş incelenen yapısal, anlamsal ve işlevsel belirtileridir. Bugün metin, söz konusu belirtilerin yanı sıra kavramsal ve edebî-lengüistik özellikleriyle de irdelenmektedir.

Metin, kendi-kendine geliştirilen ve oluşturulan, kültürle beslenen olgudur. Klâsik tanımlanmasıyla konuşan ve dinleyen arasında sözlü, yazar ve okur arasında yazılı olarak gerçekleşmektedir. Konuşan ve dinleyen, yazar ve okur veya verici ve alıcı, söz konusu olgunun birleşenleridir. Metin üretimi dizgesini oluşturan birleşenler, çağdaş dil-kullanım ortamında iç-içe gelmektedir. Bilgi akışının hızlanması, dil ortamının sözlüleşmesi, görselleşmesi, e-dil ve buna bağlı olarak da e-Türkçe ihtiyacının güncelleşmesiyle temel bir iletişimsel birim olarak “verici ⇔ ileti ⇔ alıcı” formülü biçiminde tanımlanan metin kuruculuk, çağdaş dil-kullanım ortamında birleşenlerinin birbiriyle birikişime düzlemi olarak

da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda tespit edilen klâsik “verici ⇔ ileti ⇔ alıcı” formülü, metin birleşenleri düzleminde yeniden sınıflandırılmaktadır (Заевская 2002: 62-73). Böylece metnin *Verici* ve *Alıcı* projeksiyonlarıyla belirlenen **İletişimsel Devresi**, aşağıdaki şekilde formüle edilebilir:

Şema 1

- a. Verici
- b. Vericinin projeksiyonu
- c. Metin gövdesi veya ileti
- d. Metin projeksiyonu
- e. Alıcı

Türkçe metin, XX. yüzyılın 70’li yıllarından beri yapısal, anlamsal ve işlevsel bakımlardan Türkolojik filolojide de ele alınmaktadır. Bu çalışmalarda, metni oluşturan dil birimlerinin sözdizimsel ve metin dilbilimsel sıralanması, metnin sınırları, içeriği, “yargı–bilgi ve cümle–metin” etkileşimlikleri, konu ve yorum ayrılımları, metin oluşturucu yapısal etkenler olarak belirlenmektedir. Metindeki cümleler arası anlamsal ilişkiler, bu ilişkileri zamirlerle ve diğer dil birimleriyle sağlayan *ön gönderimsellik*, *art gönderimsellik* veya Yun. Anaphora, anaphoric reference: *art gönderimsel*, *ön//art gönderimsellik*: cataphoric reference: *öngönderimsellik* ve *eş gönderimsellik* (co-reference) olguları vb. üzerinde durulmaktadır

(Uzun 1995; Üstünova 1998; Abdullayev 1999; Musaoğlu 2003a; Abdullayev, Məmmədov, Musayev...2012). Yun. *anaphora* terimi, metnin başında ve sonrasında ifade edilen fikre gönderme yapan, öne ve arkaya gönderen veya ön ve art gönderimli metin dilbilimsel gösterge anlamını ifade etmektedir. *Catarhoric reference* terimi ise, bir metin içerisinde sonra gelecek bilgiye işaret eden, dolayısıyla sonraya gönderme unsuru veya ön gönderimli gösterge anlamına gelir. Böylece, *anaphoric reference* terimi, öne ve arkaya gönderme unsuru; *koranaforiklik* ve *korkataforiklik: co-reference* terimleri ise metnin hem yukarı hem de aşağı parçalarına gönderme yapan eş gönderimli unsurlar olarak nitelendirilmektedir (LES 1990: 32; Dilçilik ensiklopediyası 2006: 49, 321; Musayev 2011: 276).

6.2. Türkçe Edebî-Bedii Metnin Simetrik ve Asimetrik Türleri ¹

Türkçe edebî metin kompozisyonunu oluşturan temel sözdizimsel, metin dilbilimsel özellikler ve türler, simetriklik ve asimetriklik açısından Türk dil biliminde ele alınmıştır. Bunlar genellikle *diyalojik-çerçevesel, devriklenmeli//sözdizimsel* (Musaoğlu 2003b) ve *parselyatikli metin dilbilimsel yapılanmalar* karşılıklarıyla tasvir olunmaktadır. Türk dil biliminde, önce asıl ontolojik Türkçe edebî metin örneği olarak diyalojik//çerçevesel//sözdizimsel yapılanmalardan söz edilmiştir (Kononov 1980: 230-231). Akabinde Türk yazı dillerinde asimetrik sözdizimsel olay olarak tanımlanabilen devriklenmeli-sözdizimsel ve parselyaiya² hadisesiyle gerçekleşen parselyatikli metin

¹ Lengüistikte, somut bir lengüistik kavramı ve kategoriye oluşturan birleşenlerin arasındaki birlikteliği ifade eden dil işaretlerinin ilişkisi simetrik bir sözdizimsel yapılanma olarak tanımlanmaktadır. Bu bakımdan kurallı düz cümleler ve sözdizimsel yapılanmalarla kurulan edebî-bedii metin örnekleri, simetrik metin dilbilimsel yapılar olarak değerlendirilmektedir. Canlı dilin kullanımı veya konuşma faaliyetinin gerçekleşmesi süreçlerinde çeşitli dil//söylem hadiselerinin tekdüze olmama veya alışılmışın dışındakiler olarak gerçekleşmesi, kural dışı devrik ve eksilti cümleler, çeşitli sentaktik figürler, tekrarlar, parselyatikleşme vb. olaylar, asimetrik metin dilbilimsel yapılanmalar olarak algılanmaktadır.

² Parselyasiya kelimesinin leksik ve sözlüksel anlamı (Fr. Parselle-parça), toprak alanlarının bölünmesi demektir ve konuşma faaliyetinde ortaya çıkan iletişimsel nitelikteki bir bilgisel olgu olarak tanımlanmaktadır. Sözlü ve yazılı olarak gerçekleşen söylemlerin ve birleşik-sözdizimsel bütünlerin münferit tiplerinde birleştiren temel cümle ve birleşen parselyatik birim anlamsal-yapısal bir bütün oluşturmaktadır. Bu tür sözdizimsel biçimlenme konuşma faaliyetinde temel cümleye ve parselyatiklere bölünmektedir. Parselyatik-birleşen yapılanmalar, birleştiren-temel cümlelerin herhangi bir ifade edilmemiş ögesini (genişletici-determinant, özne-agens, nesne-obje vb.) somutlaştırmakta, aydınlatmakta ve genelleştirmektedir. Parselyatik yapılanmalar, temel cümleyle beraber dilin ana varyantı, konuşmanın ise varyantıdır. Söz konusu asimetrik-sözdizimsel olay, önce çeşitli konuşma//diskur ortamlarında, sonra ise yazılı olarak ifade olunan edebî-bedii metinlerde gerçekleşmektedir. Sözdizimsel-metin dilbilimsel nitelikteki bir dil-konuşma olayıdır. Parselyatikleşme, aslında basit ve birleşik cümlelerin kırılarak metinleşmesi demektir ve Türk yazı dillerinde metinleşmenin hem düz yazıyla hem de şiirle ifade olunan oluşum yollarından biridir. Basit ve birleşik cümlelerden koparak ayrılan münferit birleşenler veya cümle öğeleri, temel ve yan cümleler, yeni sözdizimsel bağlamda artık bağımsız cümle tonlamasıyla söylenmektedir. Cümlelerden koparak ayrılmış parselyatiklerle temel cümleler, bir birleşik-sözdizimsel bütün oluşturmaktadır. Birleştiren temel cümlelerle birleşen parselyatik yapılanmalar arasında obje, zaman-mekân, neden-sonuç vb. anlamsal-işlevsel ilişki alanları ifade olunmaktadır. Söz konusu cümleden büyük birliklerde temel cümleler metin dilbilimsel açıdan ön gönderimli, parselyatikler ise art gönderimli metin oluşturucu vasıtalar olarak tanımlanmaktadır. Parselyatikler, bağlı oldukları temel cümlelerin öznesini, nesnesini, belirtecini, tümlecini vb. diğer açık olarak ifade olunmamış öğelerini veya benzer anlamlı cümlelerini tamamlamakta ve anlamsal açıdan somutlaştırmaktadır. Bu ise, metnin anlamsal-işlevsel yapısında birleşenlerin art gönderimli ilişkile birbirine bağlanması anlamına gelmektedir. Temel cümlelerin parselyatikle bağılılığı, daha çok ön gönderimli metin dilbilimsel ilişki olarak açıklanabilmektedir. Parselyatik yapılanmayla önce gelen temel cümlelerin dizimsel ilişkisi ise, ön gönderimli ve art gönderimli sözdizimsel ilişkiler düzeyinde incelenebilmektedir. Parselyatikleşme olayına folklorik ve çağdaş edebî-bedii metin örneklerinde rastlanmaktadır.

dilbilimsel yapılanmalar da incelenmeye alınmıştır (Abdullayev 1999: 239). Aşağıda, ontolojik Türkçe edebî metin örneklerinin kavramsal-lengüistik tahlili üzerinde durulacaktır.

6.3. Bedii Metnin Genel ve Özel Filolojik Nitelikleri

İletişim sürecinde metnin anlamı, evrensel ve millî bilinç düzeylerine göre algılanır. Daha sonra ise herhangi bir bedii metinde yazarın ifade ettiği somut bilgiler ve genelleştirilmiş fikirler mana ve anlamlarıyla hafızada ve millî şuurda gruplandırılarak yeniden işlenilir. Bunlar, tefekkürde somut fikirler veya düşünceler olarak hazır hala getirilir ve okurlarına ulaştırılır. Böylece, herhangi bir bedii metnin iki temel işlevi veya kendine mahsus özelliği bulunmaktadır. Bunlar, uygun bir anlamın verilmesi ve edebî-bedii metinde yeni fikir veya düşüncelerin ifade edilmesinden ibarettir (Словарь литературоведческих терминов 2011). Bilakis metin anlamsız olur ve yeni olarak herhangi bir fikri ifade etmekten de mahrum kalır. Böyle metinler, aslında edebî-lengüistik özellikleriyle fazla seçilmeyen “söz yığın”ından başka bir şey olmaz.

Bedii metin, XX. yüzyıl boyunca sosyal bilimcilerin temel araştırma hedeflerinden biri olmuş ve onun felsefî, ontolojik, tipolojik, psikolojik, edebî, lengüistik-filolojik özellikleri, bütün yönleriyle ele alınmıştır. Birinci araştırma merhalesinde bedii metnin gerek yapı, gerekse semantik bakımdan incelenmesinde en çok aşağıdaki sorunlar irdelenmiştir:

- Bedii metin ve bedii olmayan metin;
- Metnin edebî ve lengüistik bakımdan değerlendirilmesi;
- Nesir ve nazım;
- Metin ve dil;
- Metin ve dünya;
- Metin ve metinler;
- Metin tarihte ve metin tarih dışında (Ревзина 1998: 301).

6.4. Bedii Metnin Özel Metin Kurucu İşaretleri

Çağdaş filolojik bilimde; sadece dil işaretleri, onların söylemdeki tekrarının metnin uygun göstergeleri olarak incelenmesi, artık yeterli sayılmamaktadır. Çünkü bedii metni özel bir görüngü olarak oluşturan, aynı zamanda belli kavramsal kategoriler niteliğindeki belirtileriyle seçilen kendine mahsus bütünleşik işaretler sistemi veya çeşitli semiozisler³

A) Parselyatikler kendinden önceki temel cümleden koparak ayrılmakta ve onun ifade olunmamış veya eksik ifade olunmuş öznesinin, obje-nesnesinin yerinde kullanılmaktadır. Sözelimi: Cılasun goç jigitlərə qalaba ölkə verdi: **şalvar, cübbə, çuqa** (KDQ); Bu iş Mehri xanım da razı oldu. **Əhməd xan da** (“Koroğlu” destanı).

B) Parselyatikler temel cümledeki bırakılmış genişletici öğeleri somutlaştırmaktadır. Sözelimi: Başlar kəsildi. **Top kibi** (KDQ); Çadır dikkilər. **Kafər için** (Yenə orada); Paşalar Çənlibelə qoşun çəkirlər. **Boly bəy Ərzincan tərəfdən, Ərəb Reyhan Qars tərəfdən, Hasan paşa özü də Toqat tərəfdən** (“Koroğlu” destanı).

³ *Semiozis* (Yunan. *sema* ‘işaret’) işaret süreci demektir ve işaretlerin oluşturma, kurma, hareket ve açıklama özelliklerini içerir. Söz konusu terim sık olarak iletişim (komünikasyon) anlayışının veya kelimesinin eş anlamlısı olarak da kullanılır. Bunun sonucunda işaretin işaretlenenle işaretleyen arasındaki uygunluğu kurulmuş olur. *Semiyosfer* (Yunan. *sema* ‘işaret’, *sphaira* ‘küre sathı’) ise işaretlerin küresel alanı ve çevresi, mekan ve zamanda mevcut olan işaretlerin ve dil ilişkilerinin bütününi içeren semiyotik mekandır. Semiyosfer anlayışını semiyotik kültür biliminde ilk defa olarak Y. M. Lotman kullanmış ve literatüre de o getirmiştir. Semiyosfer kendi hedefine ve mahiyetine göre kültür gibidir. O, her şeyden önce verici (adresant) ve alıcının (adresat) önceki kültür bilimsel deneyiminden oluşur ve aynı zamanda enformasyon kanalına bağlı olan zaruri dil

vardır. Onlar, her şeyden önce, edebî-semiyotik mahiyetteki metin kurucu vasıtalar olarak incelenir (Словарь литературоведческих терминов 2011). Bu ise şu demek oluyor ki; bir bedii metin sadece sıradan fonemlerden, morfemlerden, kelimelerden, deyimlerden, kelime gruplarından ve cümlelerden ibaret değildir. Veya bedii metin, bütün bunların birleşmesinden oluşan bir *söz yığını ve monoton cümleler birleşimi* olarak da incelenemez. Eğer edebî-bedii metnin sadece yukarıda belirtilenlerden ibaret olduğu düşünülseydi, o zaman onun birleşenlerinin morfolojik, leksik ve sentaktik tahlilinin sonuçlandırılmasıyla metin dil bilimine ilişkin bütün mevcut sorunlar çözümlenmiş olurdu. Ancak, metin dilbilimi ve teorisi bu sebeple ortaya çıkmıştır ki, onun da kendine mahsus bir araştırma-inceleme hedefi bulunmaktadır. Böylece, dil birimlerinin geleneksel olarak nitelendirilen özelliklerinden hareketle ne söz konusu lengüistik alanın ne de genel metin teorisinin bilimsel ve uygulamalı sorunlarının cevaplandırılması sağlanamaz.

Herhangi bir metin, iletişimsel ve bilişimsel bir görüngü olarak, sadece ona mahsus olan özel semiyotik işaretlerle kurulur. Bunlar, ifade planına veya yüzeysel yapısına göre yukarıda gösterilen bildiğimiz dil işaretleriyle birbirine denk düşebilmektedir. Ancak, söz konusu her iki işaret sisteminin metindeki anlamı, işlevi ve buna uygun olarak da derindeki yapısı, herhangi bir bedii metinde birbirinden ilkesel olarak ayrılmaktadır.

Metin, diğer dil ve konuşma birimlerinden iletişim sürecinde taşıdığı işlevselliğin yanı sıra, sözlü ve yazılı olarak gerçekleşme biçimlenmelerine göre de seçilir. Normal bir metinde herhangi bir somut bilgi verilir. Diskursal ortamda bir somut bilginin verile ve özellikle de belli bir fikrin ifade oluna bilmesi, bedii metnin kendine mahsus anlaşılabilirliğinin ve yazara ait olan *semantiğin* paralel mevcudiyetiyle şartlanır. Bedii metin özelliklerinin ifadesi ise, özel metin kurucu işaretlerin özenle seçilerek kullanılmasıyla gerçekleşir.

Peki, *işaretler anlayışı* ne demektir ve özel metin kurucu işaretlerle onların bağlantısı neden ibarettir? Dil işaretleriyle özel metin kurucu işaretlerin kullanımı, bedii metinlerde her zaman birbiriyle örtüşüyor mu? Burada öncelikle dil-konuşma işaretlerinin yeni dilbilim ilminin kurucusu Ferdinand de Saussure'ce belirlenen serbest nitelikteki oluşu hatırlanır (Saussure 1977). Bunların bazılarını yukarıda fonemler, morfemler, deyimler vb. olarak gösterdik. Ancak yol işaretleri, duman (od yanmasa, tüstü çıkmaz), ses, koku ve bunun gibi diğer işaretler de semiyosferde veya işaretler mekanında yer almaktadır. Herhangi bir bilim veya güzel sanat alanının ve bedii edebiyatın kendine özgü işaretler sistemi bulunmaktadır. Semiyotikte her türlü sistemli, ardışık, anlamlı ve manalı işaretler, iletişimsel biçimlenmeleriyle XIX yüzyılın sonlarından itibaren gösterge bilimi niteliğinde *sentaktik*, *semantik* ve *yararcı (pragmatik)* yönleriyle incelenmiştir (Pierce 1983:151-210; Morris 1983: 37-89; Erkman-Akerson 2005: 93-116). Filolojik-lengüistik bilimde ise söz konusu semiyotik disiplinler, ana hatlarıyla kısaca olarak aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

-Sentaktik, bir semiyotik yön olarak işaretlerin konuşma zincirinde ve genellikle zamansal sıralanmada gerçekleşen ve “birincisi dilin sistemini nitelendiren *dikey*

komünikasyonlarının temelini oluşturur. Semiyosferin bütün unsurları, münasebet formüllerinin birbiriyle sürekli olarak transformasyon olduğu dinamik bir durumda yerleşir (Стариченок 2008: 539-540). Söz konusu anlayış//terim, bilim tarihinde neyosfer, atmosfer, biyosfer vb. kavramlarından ve uygun kavramları ifade eden terimlerden sonra ortaya çıkmıştır.

(*paradigmatik*), ikincisi ise onun yapısını oluşturan *yatay* (sentagmatik) niteliğindeki” (Veyselli 2010: 222) bir ilişki olarak belirlenmektedir;

-Semantik, eşyanın anlamı, onun işareti ve genel olarak da işaret taşıyıcılarının arasındaki ilişki olarak belirtilmektedir;

-Pragmatik ise işaretle ondan istifade edenlerin arasındaki bir ilişki olarak nitelendirilmekte ve “işaretle insan arasındaki ilişkileri inceleyen bilimsel disiplin ‘pragmatik’ terimiyle adlandırılmaktadır” (Veyselli 2010: 322). Dilin pragmatik sisteminde, konuşan (adresant), dinleyen (adresat) ve onlarla bağlı olarak söylenen veya ifade edilen (*Lat. referens*) incelenmektedir. Çağdaş filolojide, gösterge biliminin söz konusu seviyeleri arasında artık yeni türdeki semiyotik ilişkiler belirlenmektedir. Söz gelimi, *semantik* söylem gerçekliğinin, *pragmatik* konuşanın düşüncesi, değerlendirmesi, öngörü ve tespiti, *sentaktik* ise biçimsel bir sonuç alanı olarak da değerlendirilmektedir (ЛЭС 1990: 441).

Sentaktik, semantik ve pragmatik yönleriyle gerçekleşen herhangi bir metnin kendine özgü bir işaretler dünyası vardır. Bütün metinler, şu veya bu biçimde semiyotik işaretlerin hareketleriyle kurulmaktadır. Bedii metnin özel metin kurucu işaretleri ise, yazarın kendine veya somut olarak da onun eserine aittir. Söz konusu işaretler, yazar-okur ve ifade edilen gerçekliğe yazarın yaklaşımı bağlamında algılanmaktadır. Semiyotik işaretler arasındaki biçimsel ve içeriksel bağlantıya göre ise her çeşit metin kurucu işaretler sentaktik özellikleriyle de incelenmektedir. Bedii metinlerin başlıkları, münferit cümleler, nominatif adlandırılmalı kelimeler, deyimler, cümleden büyük birlikler, kısaltılmış nominatif adlandırmalar, arkaik sözcükler gibi özel dil//metin kurucu işaretler, yeri geldiğinde yazarın fikir gerçekliğini oluşturan temel olgular niteliğinde kullanılabilir. Böyle durumlarda dil işaretleriyle özel metin kurucu işaretler birbiriyle örtüşür, yazarı ve onun bedii metnini edebiyatta başarıya götüren temel unsurlardan biri olarak ortaya çıkan da işte budur! Etnik, folklorik, etnografik, demografik, mitolojik, evrensel ve toplumsal mahiyetteki simgeler ve imgeler de özel metin kurucu işaretler olarak bedii metinlerde kullanılır. Bunun yanı sıra, çeşitli paralel edebî konular, süjeler veya olay örgüleri, ön varsayımlar, uykular, duygusal olgular ve düşünceler de yukarıda belirtilenler gibi dil-konuşma birimlerinin ötesinde bedii metnin özel metin kurucu işaretleri olarak yazar anlatımında yer almaktadır. Dildeki yapı-anlatım farklılığının veya dil ve özel metin kurucu işaretlerin ifade-içerik sınırlarının bedii metinde birbiriyle örtüşmesinin millî zihniyette bir özgünlük olarak yansıdığı, filoloji biliminde incelenmektedir. Bu, çağdaş etnik içeriği tarihî kimliği ve gelişmeleri ile ele alan etnolengüistikte (Alm. *Etnolinguistik*, Fr. *etnolinguistique*, İng. *ethnolinguistics*, Rus. *Этнолингвистика*) de önemle vurgulanmaktadır. Böylece, herhangi bir dil, diller ailesinde kendine özgü orijinal bir *algılama biçimine* sahiptir. Söz konusu görüş, başından itibaren Humbolt’a ve Sepir-Uorf’a mahsustur. Ünlü dilbilimci Anna Vejbitskiy ve Moskova semantik dil bilimi okulu temsilcileri de söz konusu görüşü savunmaktadır (Apresyan 2011: 19). Bu görüşe göre herhangi bir yazı-konuşma dili, kendi dil haritasıyla akraba ve genetik akrabalık bağları bulunmayan yakın ve uzak dillerden ayırt edilmektedir (Musaoğlu 2013:750). Bu bakımdan Mehmet Âkif Ersoy’un İstiklâl Marşı şiirinde, Türkiye Türkçesinin kendine özgü *dünya haritasından* yazıldığı zamana göre bir kılavuz yol gösteren niteliğinde doğru yararlanılmıştır. Şiirde; “**İstiklâl, Hak, İman, Vatan ve Din**” (Kaplan 1986: 2-5) kavramlarının açılanması için kullanılan “*şafak, sancak, yurt, ocak, millet; kahraman, ırk, kan; hür, hürriyet; zincir, sel, dağ; Garb, zırlı duvar, medeniyet, canavar; toprak, şehit,*

şüheda; ezan, naaş” vb. imgesel olguları, özel metin kurucu işaretler olarak başarıyla seçilmiştir. Böylece biz gerek dün gerekse bugün neyosfer ve biyosferin yanı sıra hem de *semiosfer* (<http://semioties.ru/sphere/semiosphere.html>) olarak algılanan bir dünyada yaşadığımızın farkında olmalıyız. Aslında “*Biz şimdi işaretlerin seçimi dünyasında Yaratanın iradesiyle yaşıyoruz dersek*” daha doğru olacaktır (Musaoğlu 2013:750).

Filolojik bilimde, somut tematik ifadeler yerinde ortaya çıkan *başlıkların* çeşitli ortamlarda özel metin kurucu işaretler olarak kullanılması, bedii metin materyalleri temelinde incelenmektedir. Rus yazarlarından A. M. Sholof’un “Ben”, V. M. Shuksin’in “Yaşamak Yangısı” hikâyelerinin başlıkları, tematik alan ve semantik anlam yükünün ağırlığı bakımından dikkat çekicidir. Söz konusu hikâyelerin ve benzer diğer klâsik ve çağdaş bedii metinlerin biçimsel-semantik yapısı Rus dil biliminde ele alınmaktadır (Поповская 2006: 130-156; 37-48; 168-297). Başlıklar, genellikle metinlerde ifade edilen tarihî, günlük olay ve gidişatların bir temel doğrultuda birleştirilmesini sağlayan özel metin kurucu işaretlerdendir. Onlar, yazar dünyasını oluşturan kavramların açıklanmasında bir anahtar kelime yerinde kullanılmaktadır. Azerbaycan edebiyatında da başlıkları metin kurucu işaretler olarak yerinde kullanılan hem klâsik, hem de çağdaş bedii eserler çoktur. Mesela, A. Hakverdiyef’in “Bomba” hikâyesinin, Kamal Abdulla’nın “Eksik El Yazması” romanının başlıkları. Dünya ve Türk edebiyatından ise, söz konusu metin kurucu işaretlere ilişkin Mayın Rid’in “Başsız Atlı”, Umberto Eko’nun “Gülün Adı” romanlarının, Ömer Seyfettin’in Başını Vermeyen Şehit” hikâyesinin ve Yahya Kemal’in “Sessiz Gemi” şiirinin başlıkları örnek olarak gösterilebilir.

6.5. Metnin Kavramsal-Filolojik Yöntemlerle İncelenmesine Dair Örnekler

Klâsik filolojik bilimde, yazıtlarımızın özgün metinleri hazırlanmış, metin teorisinde; edebiyat, metin dil bilimi, üslûpbilim ve göstergebilimi arasındaki disiplinler arası ilişkiler araştırılmıştır. XX. yüzyılın 70’li yıllarından beri biçimlenen metin dil biliminde ise, belli hiyerarşik bütünlüğe sahip olan metnin yapılanma kuralları ve bu kurallara göre belirlenen anlamsal-işlevsel ilişkiler incelenmektedir. Bu incelenmeler, filolojinin içerisinde yer almakta (LƏC 1990: 507) ve günümüze geldiğinde klâsik ve yeni metin çalışmalarından farklılık göstermektedir. Bu farklılığı oluşturan mantıksal, psikolojik ve lengüistik özelliklerin geniş kavramsal eksende işlenilmesi, metin stilistiği adlı yeni bir filolojik alanının ortaya çıkmasını şartlandırmaktadır. Metin stilistiği lengüistik kavramı, somut bir bedii metne veya metinlere göre ele alınarak metni ifade eden sözlü ve sözsüz dil özel metin kurucu işaretlere göre irdelenir. Bedii metin üslubu, metinler arası bağlamda mantıksal, psikolojik ve felsefi yönleriyle yazar tahayyülünün bir gerçekliği olarak açıklanır (Musayev 2012: 271).

Göstergebilimde sistemli, ardışık ve anlamlı işaretler veya iletişimsel biçimlenmelerin yanı sıra belli bir etkinlik, tören, dans, rüya, oyun gibi bireysel, kitlesel ve etnik-millî nitelikteki faaliyetler, münferit metinler olarak tanımlanmaktadır. Lengüistikte ise metin, sözlü işaretlerin bütünlüğü ve bağdaşıklığının (LES 1990: 507) kavramsal-entelektüel mahiyetine göre de incelenmektedir. Bugün herhangi bir metinde somut bir konu veya olay olarak ifade olunanların ve metnin yapısal birleşenlerinin bilişsel nitelikteki *algılama, bilinç ve düşünüş düzleminde* belirlenebilen kavramlarla ilişkileri irdelenmektedir. Bu bağlamda, metinde ifade olunan yapısal-işlevsel birleşenlerin “**Tanrı hakkı ve Tanrının birliği, vatan, toprak, ahret, kader, komşuluk ilişkileri, aile, bakirelik, sadakat, kahramanlık, şehitlik, sevgi, nefret, merhamet, güzellik, acı**” gibi uygun üst ve alt kavramlarla ilişkilendirilerek

ele alınması, Türkoloji’de de gündeme gelmektedir. Bu, Türkçe metnin felsefî, antropolojik, psikolojik, dilbilimsel, bilişsel ve bilişimsel olarak incelenmesinin yolunu açmaktadır. Artık metin kurucu dil birimlerinin sıraları, birbiriyle yapısal-anlamsal ilişkileri ve metinle ifade olunan anlamların bilişsel düzlemle bağlılıkları, Türk dil bilimi konularından birisine dönüşmekte, Türkçe metin de kavramsal-lengüistik yöntemlerle incelenmektedir (Musaoğlu 2003a). Bu bakımdan Kitap-ı Dede Korkut destanını oluşturan mikro metinlerin incelenmesi dikkatleri çekmektedir (Üstünova 1998; Musaoğlu 2002: 66-71).

6.5.1. Nesirle Söylenilen veya Yazılan Türkçe Metin Örnekleri

Araştırmamızda, Türkçe asıl//ontolojik nitelikteki edebî-bedii metin örnekleri, kapalı veya diyalojik//çerçevesel sentaktik yapılanmalar⁴ olarak hem birleşik cümle, hem de cümleden büyük birlikler düzeylerinde örnekleriyle incelenmiştir (Musaoğlu// Musayev: 2002:141-143; 2012:265-271). Burada ise Kitap-ı Dede Korkut destanından getirilen örneklere göre belirtilen sözdizimsel ve metin dilbilimsel yapılanmalarla onlarda ifade edilen kavramlar arsında bilişsel ve bağlamsal ilişkiler kurulur. Bu mikro metinlerin başlangıcı “özne-yüklem”, sonu “yüklem” anlamsal-işlevsel kutuplaşmasıyla gerçekleşir. Metinde ifade edilen yorum//fikir ise, sanki söz konusu özne-yüklem ve yüklem kutuplaşmasıyla çerçeveselendir. Söz gelimi:

ia. Geldük ol kim ıolduran ıobdur: Depretince yerinden örü turdı. Elin yüzün yumadın obanun ol ucından bu ucına, ol ucına çarpışdurdı, kov kovladı, diğ diğledi, öyledence gezdi. Öyleden sonra evine geldi. Gördikim oğrı köpek yige ıana evini birbirine katmış, tavuk kümesine, şıgır tamına dönmüş, **konşularına çağırur ki:** “Kız Zaliha, Zübeyde, Ürüveyde, Cān Kız, Cān Paşa, Aynē Melik, Kutlu Melik, ölmege yitmege getmemişidüm. Yatacak yerüm gene bu harāb olasıydı. Nolaydı benim evümē bir lahza bakayduñuz. **Konşı hakkı Tanrı hakkı” deyü söyler.** Bunun gibi-nün, hānum, bebekleri bitmesün, ocağunā bunun gibi avrat gelmesün (Tezcan 2001: 33).

⁴ **Diyalojik//Çerçevesel//Sözdizimsel Yapılanmalar veya Ontolojik Nitelikteki Türkçe Asıl Metin Örnekleri.** Konu (verilen, belli olan) ve yorum (söylenilen, verilen) niteliğindeki birbirine bağımlı olan anlamsal-işlevsel birleşenlerin oluşturduğu öznal-birleşik yapıları kapalı cümleler ve aynı sıralamayla gerçekleşen yorum birleşenli mikro metinler, hem sözdizimsel hem de metin dilbilimsel birimler olarak seçilmektedir. Cümle ve metin öğelerinin söz konusu anlamsal-işlevsel parçalanmasına göre sıralanan diyalog niteliğindeki çerçevesel//sözdizimsel yapılanmalar, ontolojik Türkçe asıl metin örneği olarak belirlenebilmektedir. **Diyalojik** ve **çerçevesel** kelimeleri de terim olarak söz konusu lengüistik tanımın yapılabilmesi için Türkiye Türkçesinde ilk defa tarafımızdan kullanılmaktadır. **Diyalojik** veya Yun. Diálogos-sohbet, **iki** kişinin konuşması anlamında diyalog kelimesinin sıfatı olarak, diyalog ile ilgili olan anlamına gelmektedir. Türkçe düzyazı metinlerinde başkalarının sözü (dolaylı, dolaysız ve içsel anlatım), konuşma ve karşılıklı diyalog kurma ortamlarına göre gerçekleşmektedir. Bundan dolayı ontolojik Türkçe asıl metin gerçekliğinin anlamsal-işlevsel özelliğini ifade eden sözlüksel birimin ilk birleşeni olarak **diyalojik** terimi türetilmiştir. Ontolojik Türkçe asıl metin gerçekliğini ifade eden sözlüksel birimin ikinci birleşeni olarak ise **çerçevesel** kelimesi kullanılmıştır. **Çerçevesel** kelimesinin söz konusu lengüistik içeriğe ilişkin olarak kullanılması, belirtilen sözdizimsel ve metin dilbilimsel olayın “çerçeveselendirme” eylemiyle gerçekleşmesine bağlıdır (Musaoğlu 2002: 318). Diyalog nitelikteki çerçevesel//sözdizimsel yapılanmalar, Eski Türkçeden beri nesirle ve şiirle söylenilen sözlü edebiyatımızda kullanıla gelmiştir.

ib. Meger kâfir beginün bir bıkır kızı varıdı. Her gün Beyreği görmeğe gelüridi. Ol gün gèrü görmeğe geldi. Bakdı, gördi Beyrek saht olmuş, **kız eydür:** “Nèçün sâht-sın, hānum yigit? Geldüğümçe seni şen görüridüm, güleridün oynaridun. “Şimdi noldun?”, **dèdi. Beyrek eydür:** “Nèçe saht olmayayım? On altı yıldur kim babanun tutsakiyam, atayaq anayaq, kavmaq kardaşq hasretem. Ve hem bir karq gözlü yavuklum vardı. Yalancı oğlu Yaltacuk dèrler bir kişi varıdı, varmış, yalan söylemiş, beni Öldi dèmiş. Anı varur olmuş” **dèdi. Böyle dègeç, kız Beyregi aşıklamışdı, eydür:** “Eger seni hişârdan aşığq urğanıq salınduracak olurısam, babanq ananq şağlıqıq varacak olurısan beni bundq gelüb helâllıq alurmısın?” **dèdi.** Beyrek and içti...(Tezcan 2001).

Siyah renkle ve italikle belirtilen mikro metinler, konuşma veya diskur ortamına göre tek birleşimli-obje anlamlı birleşik cümle modelinde gerçekleşmekte (Musaoğlu 2002:105-144) ve onların yorum-birleşeni basit ve birleşik cümlelerden ibaret olan sözdizimsel birimlerle ifade olunmaktadır. (Aşağıda birleşik cümlelerin söz konusu modelleri ve anlamları üzerine kısaca bilgi verilecektir.) Bunlar, düz yazı üslubu ve kendine özgü anlatım biçimiyle gerçekleşen somut bir metinleşmenin kavramsal-lengüistik çekirdeğini oluşturmaktadır.

Birinci metindeki başta temel cümleyle sonda yüklemle ifade edilmiş **konuyla** temel cümleyle yüklem arasındaki metin parçası **yorumun** sözdizimsel ve metin dilbilimsel yapılanması, metinde anlatılan temel bilişsel düşünceye, dolayısıyla İslamiyet’ten gelen **Komşu hakkı, Tanrı hakkı!** Mantığına ve onunla bağlı “Tanrı hakkı ve Tanrının birliyi; komşuluk ilişkileri” üst ve alt kavramlarına göre gerçekleşmektedir. Türk-İslam kültüründe somut uygulamalarıyla da önemli bir yer alan **komşuluk ilişkileri** alt kavramı, söz konusu sözdizimsel ve metin dilbilimsel yapılanmada **Komşu hakkı, Tanrı hakkı!** Deyimiyle gerçekleşen metinde yorum birleşen olarak yer almaktadır. Bu deyim, belirtilen mikro metnin art gönderimsel nitelikteki metin dilbilimsel ögesi ve bir özel metin kurucu işaretir.

İkinci metinde konuyla yorumun sözdizimsel ve metin dilbilimsel yapılanması, Türk aile yapısının başından itibaren sağlam temeller üzerinde kurulmasına göre gerçekleşmektedir. Destanda ifade edilen **Beyrek’le Banuççek’in** evlenme hikâyesi, Türk aile yapısını simgeleyerek bakirlik ve bakirelik kavramını ifade etmektedir. Söz konusu kavram, mitolojik dönemden destansı döneme geçişte, Türklük olgusunun temel öğelerden biri olarak ortaya çıkmakta ve yukarıda getirilen sözdizimsel ve metin dilbilimsel yapılanmanın da genel metinler arası bağlamını oluşturmaktadır. Beyrek’in kılıcını çekip kâfir beyinin kızıyla yatakta arasına koyması ve Beyrek yokken Banuççek’in *Yalancı oğlu Yaltacuk’la* evlendirilmek istenmesi olayları⁵ ise, destanın belirtilen boyunda özel metin kurucu işaretler olarak kullanılmıştır (Musayev 2012: 268-269).

6.5.2. Şiirsel Olarak Gerçekleşen Türkçe Folklorik Metin Örnekleri

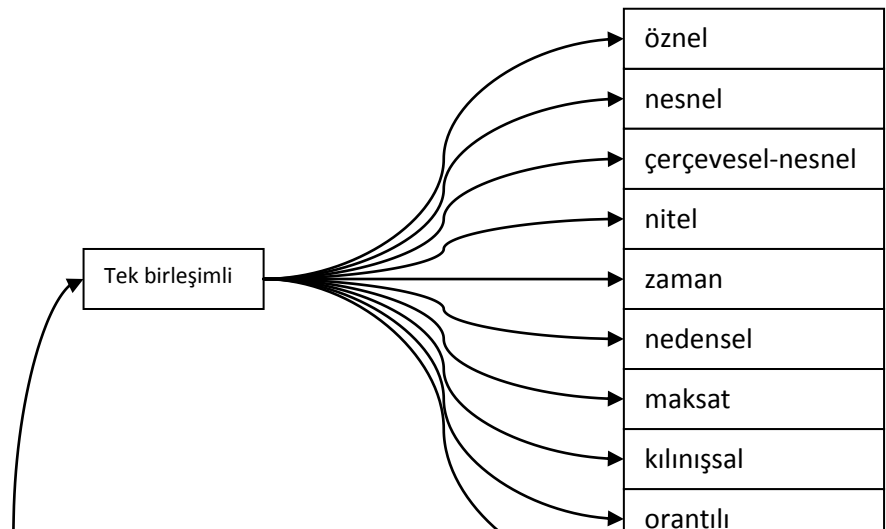
⁵ Antik çağ Hint-Avrupa destanlarında genç koca; 3, 5, 7, 14 vb. yıl eşinden ayrılarak gider ve geri döndüğünde eşini başkasıyla evlendirilmiş görür veya onun düğününe katılır (Əfəndiyev 1992: 377-378). Türk destanlarında ise böyle değildir. Türk destansı anlatımında ayrılıp geden eş değil nişanlıdır ve o, sevgilisine kavuşur. Metinde nişanlılara ilişkin ifade edilen de bakirlik ve bakirelik kavramıdır. Şöyle ki; Beyrek bakir, Banuççek ise bakiredir. Bu kavramı ifade eden sözcükler ise, getirilen metnin yorum birleşeni yerinde kullanılmaktadır.

Türk destansı anlatımında yer alan serbest şiir parçaları, 2-24-28 sayılarındaki ritmik hecelenmeyle; tamlama, kelime gruplamaları, basit ve birleşik cümlelerin oluşturduğu mikro metinlerin simetrik//asimetrik sıralanmalarıyla kurulmaktadır. Destansı şiirsel anlatım, çoğunlukla *sözdizimsel paraleller, devrik cümleler, parseyatikleşme gibi asimetrik nitelikteki sözdizimsel olayların kullanımıyla gerçekleşmektedir* (Musaoğlu 2003b). Söz konusu simetrik//asimetrik sözdizimsel birimlerin her birinin kullanımıyla gerçekleşen diyalog niteliğindeki şiirsel örnekler, mikro ve makro metin sıralanmalı destansı metinleşmeyi oluşturmaktadır. *Aynı dilbilgisel, anlamsal ve işlevsel yapıda, ama farklı veya benzeri leksik içeriklerde gerçekleşen ve belli bir kavramın alt birleşenlerini uygun bağlamda ifade edebilen sözdizimsel paralellerin folklorik örneklerin özgün metinlerinde geniş bir ölçekte kullanıldığı gözlemlenmektedir.* Folklorik metnin çeşitli türlerinde basit//birleşik cümle birleşenleri, söz konusu şiirsel metinleşme sürecinde sözdizimsel paraleller olarak kullanılmaktadır.

Metnin temel biçimlerini oluşturan sözdizimsel yapılar yapısal, anlamsal ve işlevsel olarak üç grupta ele alınır: **Basit cümleler, birleşik cümleler ve cümleden büyük birlikler.** Birleşik cümleyi oluşturan temel ve yan cümlelerin yüklemeleri zamana, kişiye ve kipe göre çekimlenir. Birleşik cümleler, yan cümlelerin temel cümleyi tamamlaması niteliğine göre tarafımızdan üç grupta sınıflandırılmaktadır: 1. Tek birleşimli birleşik cümleler; 2. Tam birleşimli birleşik cümleler; 3. Çift birleşimli birleşik cümleler. Tek birleşimli birleşik cümlelerde yan cümle temel cümlelerin herhangi bir somut ögesine ait olur: *Bildüm buni ki, başa almış bela gönül (K. Paşazade. Yusuf-u Züleyha, s.57).* Tam birleşimli birleşik cümlelerde yan cümle temel cümlelerin bütününe aittir: *“Azerb. Papirosla da həyatə girmək olmazdı, çünki Umud bu vaxtacan nəinki atasının, heç qardaşı Kamranın da yanında damağına papiros qoymamışdı (İ. Məlikzadə. Yaşıl gecə, 1989, s.132). Eski Türkçe. kişi emgäk iḍsa seḅä belgölüg / unitma ol emgäkni bolma ölüg... (DTS, s.172).”* Çift birleşimli birleşik cümlelerde yan cümle temel, temel cümle de yan cümleye aynı ölçekte ait olur. *“Azerb. Çün hər nə kim əkərsən, anı biçərsən axır (İ. Nəsimi. Əsərləri, V, 1985, s. 184); Eski Türkçe: neçü er bedüsä baş ayrıy bedür/ neçä baş bedüsä bedük börk kedür... (DTTC, s. 356)”*.

Birleşik cümlelerin eşesli-sözdizimsel modellerinde, çeşitli yapısal-anlamsal türleri gerçekleşmektedir. Birincil modele ilişkin olarak getirilen örnek nesnel, ikincil modele ilişkin olarak getirilen örneklerden birincisi nedensel, ikincisi şart, üçüncü modele ilişkin olarak getirilen örneklerden ise birincisi nesnel, ikincisi nicel anlamlıdır. Bu bağlamda dil sisteminin derin yapısındaki öznel-nesnel, zaman-mekân, neden-sonuç, koşul-karşılaştırma vb. uygun işlevsel anlam alanlarının, Türkçe birleşik cümle söz dizimindeki üst-düzeysel anlatımının, söz konusu sözdizimsel modelleri ve bu modellerde gerçekleşen 23 yapısal-anlamsal türü, aşağıdaki şemada gösterilmiştir (Musaoğlu//Musayev 2002:105-144; 2011).

Şema 2.

A. Basit cümle örneğinde:

Şema 3.

- Türkiye Türkçesi: **Anasına bak, kızını al,
Kenarına bak, bezini al.**
- Azerbaycan Türkçesi: **Anasına bax, qızını al,
qırağına bax, bezini al.**
- Türkmen Türkçesi: **Enesini gör-de gızını al,
gırasın, gör-de bezini al.**

Oğuz-Türk yazı dillerinden aynı bir atasözü örneği getirilmiştir. Bu atasözü, genişlenmiş basit cümleden ibarettir ve onun ‘sen’ şahıs zamiriyle gizli ifade olunmuş tek öznesi vardır. Bu cümle, şiirsel-folklorik metinleşme süreci geçirmiştir. O, bu süreçte Türkçe edebî metin örneği olarak belli bir kavramsal-lengüistik mahiyet kazanmıştır. Metnin leksik-sözdizimsel paraleller olarak kullanılan birleşenleri, şiir mısraları gibi belli bir kafiye sistemine göre sıralanmıştır. Belirtilen atasözü örneği, somut bir basit genişlenmiş cümlenin aynı sözdizimsel görevdeki “**Anasına bak, kızını al, kenarına bak, bezini al**” yüklemelerinin sözdizimsel paraleller olarak tekrarlanmasıyla kurulmuştur.

B. Birleşik cümle örneğinde

Şema 4.

85. Menin Manas kulunum

1. “Attanamın, jortom!” deyt,
“Alıska sapar baram!” deyt.
“Medineni sıdırıp,
çon Bukardı kıdırıp
2. 90. İt-Keçüüden keçem” deyt,
“Beş-Terekten ötom”, deyt,
“Bejindegi Konur-bayga
Barıp uruş salam”, deyt (Manas 1968: 18)

Yukarıda “Manas” destanı metninden getirilen sözdizimsel yapılanmalar, temel ve yan cümleler arasındaki bağılılığa göre belirlenen kavramsal-yapısal modelde tek birleşimli//obje anlamlı birleşik cümle birleşenlerinin tekrarlanmasıyla kurulmaktadır. 85. ve 90. satırları oluşturan tek birleşimli//obje anlamlı birleşik cümlelerde tırnak içinde yazılan yan birleşenler sözdizimsel paraleller olarak kullanılmaktadır. Söz konusu sözdizimsel paraleller, metinde yüklemli aynı cinsteki tekrarlanarak kullanılan temel cümlelerle veya birinci ve ikinci halde tek bir cümleyle çevrelenmektedir (Musaoğlu 2003b:18-19).

C. Cümleden Büyük Birlik Örneğinde. Sözdizimsel paralellerle Türkçe şiirsel-folklorik metnin diyalojik-çerçevesel örnekleri de kurulmaktadır. Türkçe metnin söz konusu örnekleri, evrensel ve Türk-İslam medeniyeti özelliklerini içeren üst kavramlara bağlı olarak kendine özgü kavramsal-lengüistik yapısıyla gerçekleşmektedir. Sözelimi, “*dostluk ve dostlukta sadakat*” kavramı, destansı metinleşmede birleşenleri sözdizimsel paralellerle kurulan mikro metin örneğinin diyalojik//çerçevesel//sözdizimsel yapılanmasıyla ifade olunmaktadır:

ic. Beyrek: “*Hoş, ola!*” dedi. Atın çekdiler bindi, kırk yigidile Aruzuñ evine geldi. Taş Oğuz begleri otururiken girib selâm verdi. Beyrege Aruz eydür: “*Bilürmisin seni neye kırdırdık?*” Beyrek eydür: “*Neye kırdırdınız?*” Aruz eydür: “*Heb şol oturan begler Kazanq āsī olduk, and içdük.*” Mushaf getürdiler: “*Sen dahı and iç*” dediler. “*Kazanq men āsī olmazam*” deyü and içdi. Soyladı, **eydür:**

“*Men Kazanuñ nimetini çok yemişem,
bilmezisem gözümę tursun.
Kazağucdq kazılık atınq çok binmişem,
bilmezisem maña tábüt olsun.
Yahşı kaftānların çok geymişem,
bilmezisem kefenüm olsun.
Alq bārgāh otağınq çok girmişem,
bilmezisem maña zindān olsun.
Men Kazandan dönmezem, bellü bilgil*” **dedi...** (Tezcan 2001).

Yukarıda belirtilen şiir parçası kafiyesinin oluşum sistemi ve diğer şiirsel yapılanma özelliklerinin gerçekleşmesi, çeşitli türleriyle belirlenebilen hece vezinli Türkülerimiz ve manilerimiz gibi epik-lirik şiirimizin biçimlenmesinden önceki Mitolojik döneme rastlamaktadır. Buna rağmen söz konusu şiirsel kafiye sisteminin kullanımı, epik destansı anlatımda hâlâ süre gelmektedir. Böyle bir kafiye sistemiyle şiirsel ve metin dilbilimsel yapılanma, en Eski Türkçe ritmik heceli şiir sistemiyle oluşturulmuştur. Metindeki 1, 3, 5, 7

ve 2, 4, 6, 8. mısralar birbiriyle hem kafiyedir. Birincilerde 10-14, ikincilerde ise 9-10 hece bulunmaktadır. Söz konusu şiir parçasındaki birinci mısralar aynı gramatikal yapıda ve benzer bir leksik (sözcüksel) içerikte ve ikinci mısralar da aynı bir gramatikal yapıda ve benzer bir leksik içerikte belirlenebilen sözdizimsel paralellerden ibarettir. Her biri bir beyit olarak belirlenebilir 1, 2; 3, 4; 5, 6; 7, 8. mısralar ise ayrılıkta asimetrik biçimli, şart ve neden anlamlı ve tam birleşimli birleşik cümlelerden (Musaoğlu 2002: 105-144) oluşmuş mikro metinlerdir.

Söz konusu beyitleri oluşturan birinci mısralar veya temel cümleler, iki birleşimli mikro metinlerin temel birleşenleridir. İkinci mısralar veya yan cümleler ise, genelde birincileri bütünlükte tamamlamakta ve onların nedensel bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, ikinci cümleler de özelde tam birleşimli şart anlamlı birleşik cümleler olarak değerlendirilebilmektedir. Çünkü ikincil mısralardaki *bilmezisem* birleşenleri yan, diğerleri ise temel cümle niteliğini taşımaktadır. Bu bağlamda; 1, 3, 5, 7 ve 2, 4, 6, 8. mısraların sözdizimsel paralellerle asimetrik kafiyesi dizimsel; 1, 2; 3, 4; 5, 6; 7, 8. beyitlerin simetrik-sözdizimsel yapılanması ise dizisel nitelikli mikro- ve makro metin birleşenleri sıralanmasını oluşturmaktadır. Söz konusu durum, söylem-diskur ortamına bağlı olarak değişilebilir niteliktedir.

Metinde yer alan “*Kazanın nimeti, kazılık atı, yahşı kaftānlar, bārgāh otağı*” olgularını sadece söz konusu nesir parçasının değil, bütünlükte destanın kavramlar dünyasına yönelik olarak kullanılan özel metin kurucu işaretler olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü bunların her biri Oğuz Türk Dünyası varlığını; onun kutsal bütünlüğünü, yaşam tarzı ve mücadelesini ifade eden çok önemli unsurlardır.

Beyrek’in diyalog nitelikli sözdizimsel-çerçevesel cevaplandırmasıyla ifade olunan dosta sadakat kavramı, belirtilen metnin Türklük olgusunu oluşturan en temel öğelerinden birisine bilişsel olarak işaret etmektedir. Destansı anlatımda; **Tanrı hakkı, ahret, kader, komşuluk ilişkileri, aile, bakirelik, mutluluk, kahramanlık, dostluk, yol, iltifat, sevgi, nefret** gibi yukarıda belirtilen ve Türk-İslam kültürüne bağlı olarak belirlenebilen bilişsel nitelikteki diğer kavramların ifadesi, söz konusu mikro ve makro metin birleşenlerinin sözdizimsel-çerçevesel sıralanmasıyla gerçekleşmektedir. Eski Türkçe şiirde, mısraların birbiriyle kafiye oluşturmalarını çoğunlukla birbirini anlamca tamamlayan sözdizimsel paraleller, paralellik ve birleşik cümle birleşenlerinin simetrik//asimetrik nitelik ve nicelikteki sıralanması sağlamaktadır (Musaoğlu 2008: 120-121).

Sonuç

Türkiye, bugün tarihî konjonktüre göre Türkoloji’nin merkezi durumundadır. Şimdi artık ne Rusya ne de Almanya Türkoloji’nin merkezi değildir. Nitekim Sovyetler Birliği döneminde eski SSCB Bilimler Akademisi Dilcilik Enstitüsü’ndeki Türk-Moğol Dilleri Bölümü, bugün Altay Dilleri Bölümüne dönüştürülmüş, Almanya’daki Türkoloji Merkezler ise Şarkiyat Bölümlerine alınmıştır. Eskiden Avrupa’nın diğer ülkelerinde ve Amerika’da yer alan Türkoloji merkezlerin faaliyetleri ise, şimdi söz konusu ülkelerdeki uygun kurumlarca gerçekleştirilen karşılaştırmalı ve tipolojik dil araştırmalarında değerlendirilmektedir. Türkoloji’nin merkezinin Türkiye olması sevindiricidir. Ancak, bunun kalıcı ve öncül olabilmesi için Türkoloji’de ve onun bir dalı olan Türk dil biliminde yeni çalışmaların yapılması ve bilimsel faaliyetlerin gerçekleştirilmesi icap etmektedir. Türkoloji’nin çeşitli dallarına, o sıradan kültür, tarih, edebiyat, etnografya; Türk yazı dilleri ve lehçelerine ilişkin

bilimsel çalışmalar, bazı yenilikler olsa da, çoğunlukla hâlâ geleneksel nitelikteki tarihî-karşılaştırmalı ve tasvirî yöntemlerle yerine getirilmektedir. Oysa bugün çağdaş sosyal bilimlerde, aynı zamanda filolojik bilimde artık bilişsel bilimin bütünleşik yöntemleri genişçe uygulanmaktadır. Bu bakımdan ‘Çağdaş Türkoloji’nin Temelleri’ adlı yazılacak bir çalışma veya uygun bilim, eğitim-öğretim faaliyeti, sadece dil alanı üzerine değil, Türklük biliminin çeşitli dallarıyla genel bir fen niteliğinde işlenip düzenlenmelidir. Akabinde Türk dilbiliminde de Türkçenin İşlevsel Dilbilgisi, Türk Lehçelerinin Eşzamanlı Karşılaştırmalı Grameri ve Açıklamalı Sözlüğü gibi kaynak çalışmalar hazırlanmalıdır. Tarihî ve çağdaş Türkçe metinler kavramsal, göstergebilimsel, metin dilbilimsel ve bilişsel filolojik-lengüistik yöntemlerle incelenmelidir.

Kaynakça

- ABDULLAYEV, Kamal (1999), *Azərbaycan dili sintakasisinin nəzəri problemləri*, Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti, “MAARİF” Nəşriyyatı, Bakı, 279 s.
- Abdullayev K. M., Məmmədov A. Y., Musayev M. M... (2012), *Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər*, (Dərs vəsaiti), Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, 605 s.
- Апресян В.Ю. (2011), *Опыт кластерного анализа: русские и английские эмоциональные концепты*. –Вопросы языкознания, No 1, s. 19-51.
- Berge, Vardar (1989), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 295
- Бондарко А. В. (1984), *Функциональная грамматика*, Л: “Наука”, Ленинградское отделение.
- Бондарко А. В. 1987, *Введение. Основания функциональной грамматики*. Л: “Наука”, Ленинградское отделение, с. 5-36.
- Dilçilik ensiklopediyası. I cild, 513 s.; II cild, 526 s. (dərs vəsaiti), Bakı, Mütərcim, 2006-2008
- DTS: Древнетюркский словарь. Л: “Наука”, Ленинградское отделение, 676 с
- ERKMAN-AKERSON, Fatma (2005), *Göstergebilime Giriş*, MULTILINGUAL, Klodfarer Cd. 40/6 Çemberlitas-İstanbul, 262 s.
- Əfəndiyev P. 1992, *Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı*, Ali məktəb tələbələri üçün dərslik, “Maarif” Nəşriyyatı, Bakı, 479 s.
- ФЕРДИНАНД ДЕ СОССЮР 1977, *Труды по языкознанию*. Москва.: “Прогресс”, 639 с.
- KAPLAN, Mehmet 1986, *Türk İstiklâl Marşı*. Ölümünün 50. yılında Mehmet Âkif Ersoy’a ARMAĞAN, Selçuk Üniversitesi, Konya, s.1-5.
- Kitabi-Dədə Qorqud, Bakı, Azərnəşr, 1962, 175 □ s.
- Кононов А. Н. (1980), *Грамматика языка тюркских рунических памятников VII-IX вв*. Ленинград, “Наука”, Ленинградское отделение, 225 с.
- KORKMAZ, Zeuner (2003), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 296
- Koroğlu dastanı, Bakı, 1957
- ЛЭС: Лингвистический энциклопедический словарь, Москва, “СОВЕТСКАЯ ЭЦИКЛОПЕДИЯ”, 1990, 683 с.
- Manas. Kırgız elinin batırlık eposu. 2 – Kitap, Moskova, 1968, 685 s.
- MƏLİKZADƏ, İsi 1989, *Yaşıl gecə*, Roman və povestlər, B.: Yazıçı, 305 s.

- MUSAOĞLU, Mehman (2002), *Türkoloji'nin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler-İncelemeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- MUSAOĞLU, Mehman (2003a), *Türkçenin İşlevsel Dilbilgisi ve Metin Kompozisyonu*, Dil Dergisi, Sayı 120 Mayıs-Haziran, s. 22-40.
- MUSAOĞLU, Mehman (2003b), *Türk Folklorik Metinlerinin Ontolojik-Folklorik Temelleri// –Dil Dergisi*, Sayı: 118, Ocak-Şubat, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 16-25.
- MUSAOĞLU, Mehman (2008), *Dede Korkut Metninin Sentaksı Üzerine*. -Dil, edebiyat ve onların tədrisi metodikasının aktual problemləri, Bakı, s.108-128.
- MUSAOĞLU, Mehman (2009), Türk Lehçelerinin Bilgisayar Ortamında Aktarımı Mümkün Mü? TÜRKSOY Türk Dünyası Kültür ve Sanat Dergisi, Sayı 29/2, s.14-19.
- MUSAOĞLU, Mehman (2010), *Kemal Abdullanın Eserleri Türkiye Türkçesinde*, Kültür Ajans Yayınları, Ankara, 207 s.
- MUSAYEV, Mehman (2011), *Türk ədəbi dillərində mürəkkəb cümlə sintaksisi*, Dərs vəsaiti, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, 401 s.
- MUSAYEV, Mehman (2012), *Türkoloji dilçilik*, Dərslik, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Bakı Slavyan Universiteti, Bakı, 454 s.
- MUSAOĞLU, Mehman (2013), Kemal Abdulla'nın Unutmağa Kimse Yok Romanı (Kavramlar Dünyası ve Bazı Özel Metin Kurucu İşaretlerin Kullanılması Üzerine). Prof. Dr. Leylâ Karahan ARMAĞANI, Akçağ, s. 441-758.
- Моррис Ч. У. *Основания теории знаков*. В кн. Ю. С. Степнова (Сост. и общ. ред.) *Семиотика*. Москва, Радуга, 1983, с. 37-89.
- NƏSİMİ, İmadəddin (1985), *Əsərləri*, V. B.: Elm, 355 s.
- PAŞAZADE K. Yusuf u Züleyha, Hazırlayan Dr. Mustafa Demirel. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 248 s.
- Пирс Ч. С. Из работы “Элементы логики. Grammatica speculativa”. В кн. Ю. С. Степнова (Сост. и общ. ред.) *Семиотика*. Москва, Радуга, 1983, с. 151-210-89.
- Поляков М. Я. (1986), *Вопросы поэтики и художественной семантики*. Москва.
- Поповская (Лисоченко) Л. В. (2006), *Лингвистический анализ художественного текста в вузе*, Высшее образование, Ростов-на-Дону, Феникс, 510 с.
- Ревзина О. Г. (1998), *Методы анализа художественного текста// Структура и семантика художественного текста*. Москва, с. 301-316.
- Словарь литературоведческих терминов (2011) <http://slovar.lib.ru/dictionary/text-10.01.2011>.
- Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков* 2002, Региональные реконструкции, Москва “Наука”.
- Стариченок 2008, *Большой лингвистический словарь*. Ростов-на-Дону, Феникс, 2008, 811 с.
- Штайн К. Э. (1993), *Принципы анализа поэтического текста*. Учеб. Пособие.- СПб.-Ставрополь.
- TEZCAN, Semih ve BOESCOTEN, Hendrik (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 315 s.
- TEKİN, Talat, ÖLMEZ, Mehmet (2003). *Türk Dilleri*. Giriş. Yıldız. Dil ve Edebiyat 2.
- YAZIKI MİRA (1997), *Tyurkskie yazıki*, Bişkek.
- UZUN, Leyla Subaşı (1995), *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*. Simurg, 176 s.

ÜSTÜNOVA, Kerime (1998), *Dede Korkut Destanları ve Cümleden Büyük Birlikler*, İstanbul, 380 s.

VEYSƏLLİ, Fəxrəddin (2010), *Semiotika*, Studia Philologica IV. Bakı, Mütərcim, 334 s.

Заевская А. А. (2002), *Некоторые проблемы теории понимания текста.*–Вопросы Языкознания, № 4, с. 62-73.

<http://semioties.ru/sphere/semiosphere.html>. 10.01.2011.